

TÜRKİYE İŞÇİ HAREKETLERİ TARİHİNDE İMALAT-I HARBİYE İŞÇİLERİ*

İMALAT-I HARBİYE WORKERS IN HISTORY OF TURKISH WORKERS MOVEMENTS

Ersoy ZENGİN**

Kabul Tarihi/Accepted:09.12.2016

Öz

Türkiye’de ilk endüstrileşme devlet eliyle silah sanayisi alanında gerçekleşmiştir. Avrupa’daki gibi sanayi gelişmediğinden işçi sınıfı oluşmamıştır. Ancak 19. Yüzyılın sonlarına doğru sadece emeğiyle geçinen bir emekçi kitlenin oluşmaya başladığı görülmektedir. Avrupa’da gelişen işçi hareketleri İmalat-ı Harbiye/Tophane işçilerini etkilemiştir. Osmanlı Devleti’nde ilk işçi örgütü Tophane işçileri arasında gizli olarak “Tophane Amele Cemiyeti” adıyla 1894’te kurulmuştur. II. Meşrutiyetle birlikte siyasette sosyalizm temsil edilmeye başladı. Mütareke Dönemi’nde İstanbul’da faaliyet gösteren Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkasında İmalat-ı Harbiye işçileri oldukça faaldiler. Tarihimizde ilk işçi mebus olma unvanını taşıyan Numan Usta İmalat-ı Harbiye işçilerindendi. Anadolu’da gelişmekte olan Halk İştirakiyun ve Türkiye Komünist Fırkası içinde oldukça etkin işçiler bulunmaktaydı. İşçi hareketlerinin hayli arthğı 1920-1922 yılları arasında sosyalist örgütlenme ile Komünist Partisi arasında bir yarış olduğu görülmektedir. Bu makalede Osmanlı Devletinin son dönemi ve Kurtuluş Savaşı yıllarında İmalat-ı Harbiye Fabrikalarında çalışan işçilerin, işçi hareketlerindeki yeri ve faaliyetleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *İmalat-ı Harbiye, Tophane, Amele, Sosyalizm, Grev, Komünizm, Cemiyet*

Abstract

First industrialization movement in Turkey was conducted by the state in weapon production. A strong working class could not emerge since the Turkey had not been able to found an efficient industry compared to European industry. It can be seen that a working class whose income was solely based on labour started to emerge. The labour movement in Europe affected İmalat-ı Harbiye workers. The first labour organization was founded secretly by the name of Tophane Workers’ Society in 1894. With the second constitutionalism act in 1908 socialism was represented for the first time in Turkish politics. During the truce period İmalat-I Harbiye workers were quite active in Turkish Labour and Farmers’ Party which carried out its actions in İstanbul. Numan [Ustalar] who was the first worker to become a deputy in Turkish history was one of the İmalat-I Harbiye workers. There were also workers who were quite active in Public Communion and Turkish Communist Party which had been emerging in Anatolia. It is clearly seen that there was a competition between socialist movements and Communist Party in early 1920s during which labour movements respectably increased. In this article the position and actions of workers in İmalat-I Harbiye factories during the last days Ottoman Empire and Turkish War of Independence are studied.

Keywords: *İmalat-I Harbiye, Tophane, Workers, Socialism, Strike, Communism, Turkish War of Independence.*

Geliş Tarihi/Received:14.11.2016

* Bu makale “Tophane-i Amire’den İmalat-ı Harbiye’ye Osmanlı Devleti’nde Harp Sanayii (1861-1923), isimli tezden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Tunceli, ersoyzengin@munzur.edu.tr

Giriş

Avrupa'da XIX. yüzyılın ilk yarısında ekonomik alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sanayinin gelişmesi ve üretimin artması ulaşım sorununu ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak demiryolu yapımına hız verilmiştir. Ekonomi alanındaki bu gelişmeler fikri bir takım sonuçları doğurmuştur. Ulaşım araçlarının gelişmesi toplumları birbirine yaklaştırmış, bu da fikir akımlarının yayılımını kolaylaştırmıştır. Bir diğer sonuç da, artan üretimin önce Avrupa Kitası'nda pazar araması, gümrük duvarlarına tepki göstermesi ve milletler arası ticarete serbest ticaret fikrinin gelişmesi olmuştur. Bu durum hürriyetçilik akımını beslemiştir. Üçüncü bir sonuç da sanayinin ortaya çıkardığı sorun olmuştur. İşçi sınıfının büyümesi, ücretlerin düşüklüğü ve şehir nüfusunun genişlemesi sonucu sanayi şehirlerinde sefalet oluşmuştur. Bu ortamda sosyalist fikir akımı güç kazanmıştır. Sosyalist akım genel olarak Saint-Simon sistemi üzerine yoğunlaşmışsa da Karl Marx ve Feriedrich Engels'in 1847'de Komünist Manifestoyu yayınlaması, sosyalizmi çok daha Sol'a götürmüştür.¹

Sanayi Devrimi'yle makine, emeğin yerine geçmiş ekme kapılarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalan işçilerin ilk tepkileri makine kırılcılığı olmuştur. İşçilerin makine kırma eylemleri Sanayi Devrimi'nin kendini gösterdiği yıllarda, fabrikaların ilk kuruldukları zamanlarda yoğun olarak kendini göstermiştir. Teknolojik ilerlemeye karşı bir tür tepki olarak çıkan makine kırılcılığı sanayileşmiş ülkeler olan İngiltere, Fransa gibi birçok Avrupa ülkesinde görülmüştür. Bu eylemler yeniliklere karşı olmaktan çok kapitalist üretim biçiminin getireceği makineye bağlı üretime ve bunun doğuracağı yeni tür toplumsal ilişkilerle işçi-işveren ilişkilerine karşı olmuştur. Sonraki yıllarda işlerini korumak, Sanayi Devrimi'nin getirdiği ağır çalışma koşullarını yaşanabilir boyutlara çekmek için grev gibi daha etkin yöntemlere başvurulmuştur. İşçiler sendikalar yoluyla isteklerini elde etmenin yollarını aramışlardır. İşçiler örgütlendikçe yeni eylem biçimleri gelişmiş, isteklerinin yerine getirilme şansı artmıştır. Bu durum da işçilerin makinalar karşısındaki tutumlarında değişikliğe sebep olmuştur. İşçiler makinaları kırmanın anlamsız bir şey olduğunu kavrayıp makinaları korumaya başlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1830 ile 1870 yılları arasında makine kırılcılığı olaylarına rastlanmıştır. Bu tarihten sonra ise grevler ortaya çıkmıştır. Örnek olarak 1834 yılında Silevne'de aba üreticileri bölgede aba üretmek için kurulan fabrikanın makinalarını kırmışlardır. 1845 ve 1861'de Bursa'da, 1851'de Samakov'da, dokuma fabrikalarının makinaları geleneksel imalat yapan yerli üreticiler tarafından kırılmıştır.²

Zeytinburnu fabrikalarında yaşanan makine kırılcılığı Prusya'dan gelen işçilere ücretlerinin verilmemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. 1848 yılında Zeytinburnu Fabrikasında çalışan yabancı işçilere ücretleri verilmediğinden dolayı sefaretler baskı yapmıştır. Sefarethane yetkilileri işçi ücretleri verilmediği takdirde amelenin fabrikaya hasar vereceğini bildirmekteydi.³ Osmanlı Devleti sanayisini geliştirebilmek için Avrupa devletlerini örnek aldığı gibi işçi hakları konusunda da Avrupalı işçilerin Osmanlı'nın işçi sınıfına örnek olduğu görülmektedir.

Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı ülke olan İngiltere'de 1850'li yıllarda işçilerin durumu hiç iç açıcı değildi. 1851 yılında Londra'daki fuara katılan bir Osmanlı görevlisi iki devletin

1 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999. s.131.

2 M. Şehmus Güzel, *İşçi Tarihine Bakmak, Sosyal Tarih Yayınları*, İstanbul 2007, s.62-63.

3 Eyyüp Sabri Kala, *Çalışanların Tasnifi, İşgücünün Temini, İş Güvencesi ve İşgücünün Eğitimi Açısından Osmanlı Sanayi Sektöründe İstihdam (1830 – 1920)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s.70; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Sadaret Mektubi Kalemi (A. MKT). 137/38, 02 Şaban 1264 (4 Temmuz 1848)*.

işçisini şu şekilde karşılaştırmıştır:

“Bunlar bizim İstanbul’da gördüğümüz gibi öyle Cuma günleri veya mesire günlerinde güzel elbiseler giyinip gezinti yerlerinde nefis çalgılar çaldırarak ve yemekler yiyerek gezen ve sonra işine gücüne giden amele ve esnaftan değillerdir. Bu takım her zaman kirli elbise, yağlı şapka ve parça parça olmuş kunduralarıyla saç sakal birbirine karışmış acayip bir şekilde kir pas içinde gezerler. Öyle ki insan denemez mertebede kılık kıyafeti paramparça nahoş görünüşlü itici insanlardır. Yalnız bu sınıftan insanların vatanseverlik konusunda birlik ve beraberliği hiçbir yerdekilerle ölçülmez. Bunlar kendi devlet ve milletlerinden başka bir şeye önem vermezler ve öyle ki bunlar için İngiliz olmayanlar Allah katında insandan sayılmazlar. Bu onlar için vazgeçilmez bir dava ve fikirdir. Öteden beri bu mesele üzerinde hususi bir ihtimam gösterirler.”⁴

Avrupa’da ortaya çıkan Komün hareketi çeşitli ülkelerdeki hürriyetperverlerde yankılar uyandırmıştır. Bu yankıların Türk basın hayatındaki başlıca temsilcileri İbret gazetesi yazarlarından Namık Kemal ve arkadaşları olmuştur. Namık Kemal 1789, 1848 ve 1871 ihtilallerini ve Paris Komününü İbret gazetesinde savunmuştur. Buna karşılık 1871 Paris Komününe karşı Osmanlı Devlet adamalarının bakış açısı oldukça sertti. Ali Paşa sadrazamlığı sırasında 25 Temmuz 1871 tarihinde yazdığı emirnamede medeniyet ve tekniğin ilerlemesine rağmen insan toplumunu ayakta tutacak olan ahlak ve maneviyatın gerilediğini düşünmekteydi. Bunun sonucunda vahim olayların geliştiğini işçinin sermayedarla zenginliklerden faydalanma konusunda eşitliği sağlamak amacıyla malların bölüşülmesi ve hükümeti ortaklaşa idare etmek gibi zararlı fikirlerin 1860-61 yıllarında ortaya çıktığını bildirmektedir. Dokuz-on yıl içinde bu kötü ruhların Avrupa’nın her tarafına yayıldığını, bu fikirleri besleyen Enternasyonal adıyla büyük bir derneğin kurulduğunu, Enternasyonalin Londra’da merkezi, New-York’ta ve İsviçre’de kollarının bulunduğunu ifade etmiştir. Enternasyonalin fikirlerini yaradılışın kanununa aykırı bulan Ali Paşa bu gibi fikirlerin gerçekleşmesiyle türlü türlü ihtilaller ve çatışmalar doğacağına inanmaktaydı. Bu fikirler insan toplumunu vahşete sürüklemek haydutluğu ve eşkıyalığı sistemleştirip mubah kılmak anlamına gelecekti. Bu zararlı heyetin fesat çerçevesini Osmanlı İmparatorluğu’na kadar genişletmeye çalışabileceğini, bu fikirlerin Osmanlı Devleti’ne girişini engellemenin hükümetin görevi saymaktaydı.⁵

Osmanlı Devleti’nde ilk grev 1872 yılı Ocak ayında İstanbul Hasköy Tersanesinde görülmüştür.⁶ 1872 yılından 1908 Meşrutiyetin ilanına kadar ki dönemde 89 grev tespit edilmiştir. Bu grevlerin büyük bir çoğunluğu İstanbul’da meydana gelmiştir. Meşrutiyetin ilanıyla grevlerde artış gözlenmiştir. Sadece 1908 yılında 146 grev yapılmıştır. 1909 yılından 1922 yılına kadar 117 grev olmak üzere 1872’den 1922 yılına kadar toplamda 352 grev gerçekleşmiştir.⁷ Meşrutiyetten evvelki eylemler işçi sınıfı açısından bir kazanım sağlamaktan uzaktı. Çünkü basın hürriyetinin olmadığı Sultan II. Abdülhamid döneminde işçiler kamuoyunu yeterli seviyede etkileyebilme gücünden yoksundu.

4 *Seyahatname-i Londra; Tanzimat Bürokratinin Modern Sanayi Toplumuna Bakışı*, (Fikret Turan, Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.68.

5 A. Cerrahoğlu, *Türkiye’de Sosyalizm (1848-1925)*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1968, s.46-47.

6 Şehmus Güzel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketleri ve Grevler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.805.

7 Kadir Yıldırım, *Osmanlı’da İşçiler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.357-367.

1. Sultan Abdülaziz Dönemi

1870'li yıllarda mali buhran içinde olan Osmanlı Devleti, işçi ücretlerini ödemede büyük sıkıntılar çekmekteydi. Tersane ve Demiryolu işçilerinin sık sık *tatil-i eşgal'e (greve)* gittikleri bilinmektedir. Bu yıllarda Tophane-i Amire Fabrikalarında işçi sayısı 3.000'e yakındı.⁸ 19 Nisan 1876 tarihli La Turquie gazetesinde çıkan bir habere göre birkaç yüz fişekhane işçisi Babialı'ye müracaat ederek sadrazamdan ücretlerinin ödenmesini istemişler, ayrıca yolda karşılaştıkları Velihaht Yusuf İzzeddin Efendi'ye de derterini anlatmış ve ücretlerinin ödeneceği vaadini alarak iş başına dönmüşlerdir.⁹

2. Sultan II. Abdülhamid Dönemi

Devlet kendi ihtiyaçları için oluşturmuş olduğu fabrikalarda ve diğer çalışma alanlarında gerekli iş gücünü temin edebilmek için askerlik yükümlülüğünden faydalanmıştır. Tophane'de, Tersane'de, maden işletmelerinde ve tren yolu hattı yapımında hep asker işçileri kullanmıştır. Burada çalıştırılan işçiler küçük bir asker maaşıyla çalışmaktaydılar. Bir anlamda devlet bir işçiye vereceği ücretin çok daha düşük bir miktarını bu askerlere vererek işlerini yürütmekteydi. Ayrıca çalıştırılan asker işçilerin çalışma koşulları oldukça ağırdı.¹⁰

1881 yılının Temmuz ayında birkaç gün aralıklarla Tophaneye bağlı fabrikalarda grev yaşandığı görülmektedir. Baruthane'de çalışan askeri ameleden birçok kişi ücretlerinin ödenmesini aksi halde greve gideceklerini bildirmek üzere Tophane ve Saray-ı Hümayuna müracaat etmek üzere harekete geçtikleri esnada Tophane Müşiriyetinden asker gönderilerek ameleler Baruthaneye işlerinin başına dönmek mecburiyetinde kalmışlardır. Ayrıca Zeytinburnu Fabrika-yı Hümayununda çalışan 30-40 kişi kadar başıbozuk amelenin¹¹ birikmiş alacaklarından dolayı Tophane ve Saray-ı Hümayuna müracaat etmek istedikleri sırada yine Tophane'den asker sevk edilerek Zeytinburnu Fabrikasına teslim edilmişlerdi.¹²

4 Mart 1890 Salı akşamı Sadrazam arabasıyla Tophane Kışlası önünden geçerken, kışlanın üst kısmında yerleşik bulunan İkinci Sanayi Alayının Üçüncü İdadi Taburunun birinci, ikinci ve üçüncü bölük efradı hepsi birden yüksek sesle *"aylık isteriz!"* diye bağırıyorlardı.¹³ Bunun üzerine olay yerine giden zabitan olayın büyümesini engellemiştir.

8 Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969, s.124.

9 La Turquie, 19 Nisan 1876, s.1; Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, s. 140.

10 Hicaz demir yolu hattında istihdam edilen 547 neferden 150'sinin yokluk ve yorgunluğa dayanamayarak hayatlarını kaybettikleri bilinmektedir. Geriye kalan 300 neferin de yarısı ağır surette hastalığa tutulmuşlardır. Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.269.

11 Fabrikalarda çalışanlar 19.yy'ın sonu ve 20.yy.'ın başında 4 kısma ayrılabilir. Bunlar; 1) Sözleşmeyle yurtdışından getirilen mühendis ve ustalar. 2) Memur sınıfındaki mühendis ve ustalar. 3) Sanayi Alaylarından mezun olmuş sivil işçi statüsünde bulunan amele-i daim. 4) Pratik ve teorik eğitim alan sanayi alayı talebeleridir. Bunların dışında kullanılan ve bir nizamla sahip olmayan işçilere başıbozuk amele denilmektedir. 1862 yılına kadar bir nizama tabi olmayan başıbozuk ameleden faydalanılmaktaydı. Bunlar istenilen kalitede üretim yapamadığı gibi 8-10 sene fabrikalarda çalıştıktan sonra daha fazla para kazanma ümidiyle esnaf fabrikalarına geçmekteydiler. 1862 yılında askerlerden oluşan İmalat Alayları oluşturularak işgücünde bir standart yakalanmaya çalışılmıştır. 1891 yılında Sanayi İdadi Alayları oluşturularak işçi eğitimi için çocuk yaşta talebe alınmaya başlanmıştır. Böylece başıbozuk amelenin fabrikalarda çalışma oranı her geçen yıl düşmüştür. Ancak tamamen bitmediği anlaşılmaktadır. Bkz. Ersoy Zengin, "Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumu Olarak Tophane-i Amire Sanayi Alayları ve Mektebi", *Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitabı*, Edt. Selami Kılıç-Ahmet Safa Yıldırım, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2016, s. 491-514.

12 BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzatı*, (YPRK, ASK), 8/10, 4 Ramazan 1298, (31 Temmuz 1881).

13 Bu tarihte sadrazam Mehmet Kâmil Paşa'dır. Bkz. Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, İsis Yayınları, İstanbul 2003, s.1.

Tophane-i Amire Müşiriyeti bu halin tekrar etmemesi için Maliye Nezaretinden maaşların ödenmeyen kısımlarının derhal ödenmesini istemiştir.¹⁴

Tophane-i Amire yetkilileri bu olayı soruşturmak için bir heyet oluşturarak suçluları tespit etmeye çalışmışlardır. Araştırma heyeti olayı “*hareket-i namerdiye*”, “*hareket-i küstahane*” ve “*halat-ı müstahcene*” olarak değerlendirmekteydi. Olayı araştırmak üzere kurulmuş olan heyet bir yandan daha önceden Divan-ı Harp Dairesinde bu tarzda meydana gelmiş olayların dosyalarını incelerken diğer yandan da olayda ilgisi olduğu düşünülen zabitan ve efradın sorgusunu yapmaktaydı. Soruşturma heyeti bu olayın bilinçli ve örgütlü bir şekilde tertip edildiğini düşünmekteydi. Dolayısıyla asıl mesele bu işi tertip edenlerin ortaya çıkarılmasıydı. Ancak yapılan soruşturma sonucunda bu işi kimin organize ettiğine dair net bir sonuca varılamamıştır.

Heyet yapmış olduğu soruşturma neticesinde olayla ilgili şu bilgilere ulaşmıştır: Belirtilen bölüklerden *Tağsanlı Hasan Bin Hamza'nın* koğuş içerisinde, *Batumlu Osman* ve *Tırnova'lı Ali'nin* birinci bölümün altıncı takımında, *Ziştovili Osman bin Osman'ın* giriş koğuşunda “*yarın işbaşına gitmeyelim!*” diye sanayi alayı fertlerini tahrik ettikleri diğer efradın da bunlara katılarak hep birlikte bağdırdıkları tespit edilmişti. Ayrıca 2. Bölük onbaşlarından *Eyüplü Mehmet İbrahim'in* de olayın önde gelenlerinden olduğu *Edirneli İbrahim ve Eski Zağralı Mehmet'in* şahitlikleriyle anlaşılmıştı. Tahkikat heyeti, zabitan ve efradın sorgulanmasıyla elde ettikleri bilgilerden bu işin tertipçilerini ortaya çıkaramadıklarını düşünmekteydiler. Bu olayda heyetin asıl dikkatini çeken şey ise; iki bölük askerin bu gibi *harekât-ı küstahaneyi* meydana getirene kadar alay zabitanının bu durumdan haberdar olamamasıdır. Soruşturma heyeti, zabitanın, emirleri altındaki askerleri yönetmede iktidarlarının olmayışını ve vazifelerini dikkatli bir şekilde yapmayışlarını eleştirmişlerdir. Ayrıca bu alaylardaki zabitanın genelinin *sanayi sınıflarından* mezun olduklarını ve bu sınıfın askeri nizamdan habersiz olduklarını belirterek sanayi alayı fertlerini disipline edemediklerinden dolayı bu tür olayların meydana geldiği öne sürülmüştür. Alay Meclisi, Divan-ı Harb-ı Daimi'ye hazırladıkları mazbatada bu durumları belirterek Tabur *Binbaşısı Hasan Ağa, Kolağası İbrahim Ağa, Yüzbaşı Ahmet, Yüzbaşı Haşmet, Yüzbaşı İbrahim ve Mülazım Cemal Efendilerin* vazifelerinde kusur işlediklerini belirtmiştir.

Yapılan soruşturma sonucunda isyan ve itaatsizlik emarelerine varılamamıştır. Hareket *askerliğe yakışmayan gayet çirkin* bir davranış olarak kabul edilerek bu işteki en büyük sorumluluğun efradı idare edemeyen zabitanaya ait olduğu sonucuna varılmıştır. Böylece yukarıda sayılan zabitanın hepsinin bu taburda kalmalarının doğru olmayacağına karar verilerek mensup oldukları sınıflarda istihdam edilmek üzere taşra ordularına gönderilmeleri uygun görülmüştü. Bu zabitanın yerlerine Mekteb-i Harbiye'den yetişmiş *zabturapt'a* muktedir zabitanın görevlendirilmesi istenmekteydi. Efrattan Hasan bin Hamza, Osman bin Osman ve Onbaşı Mehmet İbrahim'in de kayıtları silinerek 4. Ordu Sanayi Taburları'nda istihdam olunmak üzere gönderilmeleri kararlaştırılmıştır.¹⁵

Sultan II. Abdülhamid geniş bir hafiye teşkilatı kurmuştu. Hafiye teşkilatı özellikle meşrutî bir yönetim talep eden İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı oluşturulmuştu. Sayıları binlerle ifade edilen hafiyelerin en önemlileri sultanın güvenini kazanmış nazırlardı. Askeri mekteplerde görevli yüksek dereceli hafiyeler Tophane Müşiri Zeki Paşa, Zülüflü İsmail

14 Daha önceden yapılan yazışmalarda hazinede para olmadığını bilen Tophane Müşiriyeti bu halin tekrar etmemesi için Maliye Nezaretinden mutedil bir faiz oranıyla münasip yerlerden avans tedarik etmesini istemiştir. *BOA, Yıldız Arşivi Belgeleri Sadaret Hususi Maruzat, (Y.A. HUS.) 234/31, 21 Şubat 1305, (5 Mart 1890).*

15 *BOA, Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı, (Y.PRK. KOM), 7/51, 27 Şubat 1305, (11 Mart 1890).*

Paşa ve Eczacı Refik Paşa'ydı.¹⁶ Tophane Müşiri Zeki Paşa ve Askeri Mektepler Müfettişi Zülüflü İsmail Paşa'nın her ikisi de hafiye teşkilatının içinde olmakla beraber birbirleriyle rekabet halinde olduğu da bilinmektedir. Zeki Paşa, Zülüflü İsmail Paşa'dan daha yüksek bir rütbede bulunmasına rağmen Zülüflü İsmail Paşa'dan çekinmekteydi.¹⁷

Süleyman [Demirezen] Bey, 1888 yılında Tophane Birinci İdadî Sanayi Alayına girmiştir. 1896 senesinde Avrupa'da yayınlanan ihtilal gazetelerini okumak suçuyla *Zülüflü İsmail Paşa'nın* başkanlığındaki Divan-ı Harpte yargılanmıştır. Yargılama sonunda suçlu bulunmuş, Sanayi Alayı Mektebi'nden uzaklaştırılarak Mehterhane'de 2 yıl hapsedilmiştir. Cezası bittikten sonra 1899 yılında Tophane fabrikalarında amele olarak çalışmaya devam eden *Süleyman [Demirezen] Bey* 1907 yılında aynı siyasi suçla tutuklanmıştır. 1908 yılında Meşrutiyetin ilanıyla birlikte hapisneden çıkarak yeniden Tophane fabrikalarında çalışmaya başlamıştır.¹⁸

2.1. Türkiye'nin İlk İşçi Örgütü; Osmanlı Amele Cemiyeti

Osmanlı Devleti'nde ilk işçi örgütü¹⁹ 1894-95 yıllarında Tophane-i Amire Fabrikalarında çalışan işçiler tarafından gizli olarak kurulan "*Osmanlı Amele Cemiyeti*" dir.²⁰ Bu tarihte Tophane fabrikalarında 4.000'den fazla işçi çalışmaktaydı. Sultan II. Abdülhamid'in baskıcı idaresi tüm şiddetiyle devam ettiği bir sırada amelenin ağır koşullar altında çalıştırıldığı, buna karşılık ancak maaşlerine yetecek kadar bir ücret aldıkları bilinmektedir. Bu baskıcı idareye rağmen amele birleşerek 8 kişilik bir idare heyeti seçmişlerdir. Bu heyetin görevi Tophane fabrikalarında kuvvetli bir işçi teşkilatı kurmaktır. Heyet Avrupa'da bulunan Türk hürriyetçileriyle iletişime geçerek Türk amelesinin yaşadığı olumsuzlukları Avrupa basınında anlatma imkânını bulmuştur.²¹ Yaklaşık bir yıllık gizli faaliyetten sonra hafiye

16 Ziya Şakir, *Mahmud Şevket Paşa*, Serkan Erdal (Haz.) Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011, s.54.

17 İknur Haydaroğlu, "II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale (II. Kısım)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIX, (30), 1997, s.155-157.

18 Süleyman Demirezen, 1935 yılı seçimlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisine Kayseri sayısları (milletvekili) olarak girmiştir. *TBMM Arşivi, Süleyman Demirezen Dosyası*.

19 Türkiye'de ilk işçi örgütünün 1 Nisan 1866'da kurulan Ameleperver Cemiyeti olduğu iddiaları bulunmaktadır. Örnek olarak Aclan Sayılğan 1872 Ocak ayında Tersane işçileri grevinde Ameleperver Cemiyetinin rol aldığı ileri sürmüştür. Bkz. Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2009, s.2. Dimitir Şişmanov 1871 yılında kurulan Ameleperver Cemiyetinin Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk işçi örgütü olduğunu, Komünist Manifesto, Birinci Enternasyonal, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerindeki işçi hareketlerinin bu örgütün kurulmasında etkili olduğunu savunmaktadır. Bkz. Dimitir Şişmanov, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi (1908-1965)*, Belge Yayınlar, İstanbul 1978, s.31. Ancak Ameleperver Cemiyeti işçi hakları için kurulmuş bir örgütten ziyade, işçilere yardım kuruluşuydu. 19-21 Aralık 1866 tarihli Ceride-i Havadis Gazetesi'nde yayınlanan cemiyet nizamnamesinde ırk, millet ve mezhep farkı gözetmeksizin işe muhtaç olanlara iş tedarik etmek, çalışanlara araç gereç temin etmek gibi maddeler bulunmaktadır. Bu bakımdan Ameleperver Cemiyetini bir hayır kuruluşu olarak kabul etmek gerekir. Bkz. Erkan Serçe, "Mitostan Gerçeği: Ameleperver Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, Sayı 14, Cilt 3, 1995, s.6-7.

20 Ağâh, "İşçi Dernekleri Kongresi", Sayı 3, Aydınlik, 1921, 85. Osmanlı Amele Cemiyeti'nin komünist manifesto esaslarına uygun, ihtilalci Marksist bir teşekkül olduğu bilgisi için Bkz. Sayılğan, 2-3. Osmanlı Amele Cemiyetinin Komünist manifesto ilkelerini yaydığı bilgisi için Bkz. Şişmanov, s.32. P. Kitaygorodski 1925 yılında Türkiye'de işçi hareketlerinin tarihi üzerine yazdığı yazıda şunları kaydetmiştir: "Türkiye'de ilk işçi örgütlemeye deneyiminin 1893 yılında 'Tufan' top fabrikasında çalışanlar, Osmanlı Makinistler Birliğini kurmuşlardır. Ne var ki bu örgüt daha çiçek açmadan solup gitti. Abdülhamid'in özgür örgütlere hele işçi örgütlerine hiç tahammülü yoktu. Bu tür birliklerin önderlerini ve örgütçülerini sistemli bir şekilde kovuşturuyor ve sürgüne yolluyordu." Bilgisi yer almaktadır. P. Kitaygorodski "*Türkiye'de İşçi Hareketi*" *Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, Aydınlik Yayınları, 1979 İstanbul, s.136. 1925 yılından itibaren Türkiye Komünist Fırkasının Moskova temsilcisi olan Ali Cevdet'in 1922 yılında Fahri adıyla tuttuğu Türkiye Raporunun bir kısmı işçi tarihine ayrılmıştır. Bu raporda Ağâh'ın 1921'de verdiği bilgiler tekrar edilmektedir. Bkz. Erden Akbulut- Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlik Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 1. Cilt 1919-1923, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2012, s.166.

21 Kemal Sülker İttihad-ı Osman-i Cemiyeti 1889'da merkezini Paris'e taşıdıktan sonra 1895'te işçilerin Osmanlı Amele Cemiyetini kurduklarını bilgisini vermektedir. Dernek yöneticilerinin Paris'teki düşünce hareketini

teşkilatı tarafından deşifre edilen örgüt dağıtılarak kurucuları sürgün edilmiştir.²²

Zeki Paşa'nın Müşirliği zamanında Tophane-i Amire'de bir bando bölüğü kurulmuştur. Tophane bandosundan yetişenlerin birçoğu inkılapçı duygularını açığa vurarak sürgüne uğramışlardır. 1895 yılında Said Paşa'ya verilen bir jurnalle bando üyeleri hakkında tahkikat başlatılmıştır. Hafız Edhem, Yahya, Çakır Rıza, Saim isimli bandocular Trablusgarp'a sürülmüşlerdir. Aynı yıl Osmanlı Amele Cemiyeti'ne üye olmaları muhtemel iki kişi daha Rıza Paşa'ya yapılan ihbarla Akdeniz adalarına sürülmüşlerdir.²³

Sürgün edilen Osmanlı Amele Cemiyeti kurucuları 1901-1902 yıllarında sürgün yerlerinden gizlice İstanbul'a gelerek yeniden ameleleri örgütlemeye başlamışlardır. Cemiyet üyeleri Erzurum ve İran'da ortaya çıkan işçi ve çiftçi ihtilalleri hakkında bilgiler vermekte, Avrupa'daki sosyalist hareketlerle ilgili haberleri tercüme ederek işçilere dağıtıp sınıf bilincini arttırmaya çalışmaktaydılar. Osmanlı Amele Cemiyetinin yapmış olduğu yoğun propaganda başarıya ulaşarak amele arasında belli bir güç kazanabilmiştir. Cemiyet, Topkapı Mezarlığında bir işçi kongresi düzenlemeyi başarmıştır. Kongre sonucunda alınan kararlar birer beyanname ile İngiliz, Rus, Fransız sefaretlerine bildirilmiş sefirler vasıtasıyla bu beyanname Sultan II. Abdülhamid'e kadar ulaşmıştır. Bu teşebbüs sonucunda hükümetin amelenin durumunda düzenleme yapacağı beklentisi boşa çıkmış, kongreyi tertip ettiği düşünülen bazı kişiler tutuklanmışlardır. Bu tutuklamalar karşısında bir kısım cemiyet üyesi Amerika ve Avrupa'ya kaçmayı başarabilmişlerdir. Bu kişilerden Abdullah, Enver ve Ethem Nejat Meşrutiyet ilan edilene kadar İstanbul proletaryasını yabancı devletlerdeki işçi hareketlerinden haberdar ederek onları bilinçlendirmeye çalışmışlardır.²⁴

Washington Sefiri Ali Ferruh Bey'in 20 Ağustos 1900 tarihinde Amerika'dan gönderdiği telgraf, devlet idarecilerinin Osmanlı ameleleri arasındaki huzursuzluğu fark ettiğine dair bir kanıt olarak görülebilir. Amerika'dan gönderilen telgraf işçi haklarıyla ilgiliydi. Washington elçisi Ali Ferruh Bey, vazife esnasında sakatlanmış ve hastalanmış amelenin kendisinin ve çocuklarının perişan olduğunu, bunun için "*amele hastanesi*" adıyla bir hastanenin oluşturulmasını istemiştir. Çalışamayacak derecede ihtiyarlanmış ve vefat etmiş amelenin de çocuklarının zor durumda olduğundan bahisle "*emekli sandığının*" oluşturulmasının yerinde olacağını bildirmiştir. Amele yevmiyelerine 20 para zam yapılmasını, amelelere satılan tezkerelere bir miktar zam yapılarak bu fazlalığın emekli sandığa devredilmesini, herhangi bir yolsuzluğa karışanın bu sandıktan faydalanmaması gerekeceğini ve amelenin günde sekiz saatten fazla çalışmamasını tavsiye etmiştir. Böylece çalışan amelenin Sultan'a daha çok bağlanması yanında Avrupa devletlerinde görülen grev hareketlerinin Osmanlı Devleti'nde çıkmayacağı düşünülmüştür.²⁵

1901 yılının Haziran ayında Baruthane-i Amirede çalışan sekiz işçi birikmiş ücretlerini almak için Baruthane idaresine müracaatta bulunmuşlardır. Baruthane idaresince işçilerin talepleri reddedildiği gibi işçilerden Erzincanlı Şükrü bin Edhem baruthane çalışanlarını greve teşvik ettiği gerekçesiyle işten atılmıştır. Baruthane idarecileri işten attıkları Edhem'in işçileri greve teşvik için Makriköy'de faaliyet içinde olduğunu düşünmekteydi.

izlediklerini, işçilerin sıkıntılarını dile getirdiklerini bildirmektedir. Bkz. Kemal Sülker, *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2004, s.27. Bu bakımdan Osmanlı Amele Cemiyeti ile Jön Türk hareketi arasında sıkı bir bağ olduğu görülmektedir.

22 Agâh, ag.e., s.86.

23 Mahmut R. Gazimihal, *Türk Askeri Müzikaları Tarihi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, 179-180.

24 Agâh, a.g.e., s.85-86.

25 BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Maruzatı*, (Y. PRK. EŞA) 36/36, 20 Ağustos 1900.

Bunun için Baruthane idaresi yerel yöneticilere durumu bildirerek Edhem'in tutuklanmasını istemiştir. Polis ve jandarmanın Edhem'i Baruthane yakınlarında tutuklamaya çalıştığı bir sırada Edhemle beraber alacak talebinde bulunmuş olan diğer yedi işçi Edhem'e sarıllarak "Edhem'i nereye götürecekseniz biz de oraya gideceğiz" diyerek kolluk kuvvetlerine karşı gelmişlerdir. Bölgede kargaşanın artması üzerine Baruthanede çalışan 25 işçi işlerini terk ederek Edhem'e destek için karakol binası önünde toplanmışlardır. Ancak kısa bir süre sonra Edhem ve diğer yedi arkadaşı dışındaki işçiler dağılmışlardır. Baruthanedeki işlerine son verildiği anlaşılan bu sekiz işçinin sonraki günlerde hareketlerinin izlendiği görülmektedir. Nitekim yetkililer, bu işçilerin Dolmabahçe Sarayı civarında dolaşmalarını Tophane-i Amire ve diğer Fabrika-yı Hümayun işçilerini greve çağırma faaliyetleri olarak değerlendirmekteydiler. Bunun için gerekli önlemlerin alınması istenmiştir.²⁶

3. II. Meşrutiyet Dönemi

Osmanlı siyasi rejiminde 1908 yılının 23 Temmuz'una (Rumi-10 Temmuz) değin açık bir çoğulculuk yoktur. Bu tarih Osmanlı tarihinde ilk kez "Hürriyet'in İlânı" adıyla, meşrutiyetçi bir rejimin açılış töreni olmuştur. Bu aynı zamanda çok partili rejimin de başlangıcıdır. Yakın tarihimizde "İkinci Meşrutiyet" olarak anılan dönem (1908-1918) Türkiye'nin demokratik gelişmelerinde ileri ve yürekli atılımlarla doludur. Bu dönem İkinci Abdülhamid'le özdeşleşmiş bir istibdat rejimini yıkmış, Jön Türkleri ülkedeki tüm özgürlük savaşçılarıyla birleştirerek iş başına getirmiştir. Kanun-i Esasi'de yapılan 1909 tadilatıyla kamu özgürlükleri yelpazesi genişlemiş, vatandaş üstündeki baskıları kaldırmış, toplanma ve dernek kurma hürriyeti tanımıştır.²⁷

Meşrutiyetin ilanı olan 1908 yılından İttihat ve Terakki Fırkasının iktidarı eline aldığı 1913 yılına kadar işçi sınıfının basın-yayın ve siyasi faaliyetlerinde artış yaşanmıştır. II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte öncelikle Rumeli'de grevler patlak vermiştir. Demiryolu, tramvay, havagazı, reji, tütün, sigara kâğıdı, deri, şeker, fırın ve tuğla işçileri işlerini bırakmışlardır. İstanbul'da çıkan en önemli grevler demiryolları alanında olmuştur. 17 Ağustos 1908 tarihinde Anadolu Demiryolu çalışanları greve gitmişlerdir. İstibdat döneminde rahatlıkla az paraya çok çalıştırılan Osmanlı işçisi, Meşrutiyetten sonra demiryolu ve tramvay grevleriyle Alman ve Fransız sermayedarlarından kendi haklarını istemişlerdir. 1908 yılında Ağustos ve Ekim ayları arasında Rumeli'de çeşitli sektörlerde, İstanbul ve İzmir'de özellikle ulaşım alanında, Adana'da pamuk fabrikalarında, Zonguldak'ta kömür madenlerinde, Aydın'da demiryolu yapımında grevler olmuştur. Çeşitli bölge ve alanlarda 160 kadar grev yapılmıştır. Meşrutiyet idare bu grevler karşısında hem yabancı sermayeye bir güvence vermek adına hem de grevleri bastırmada bir hukuki zemin yaratmak için 8 Ekim 1908'de "Tatil-i Eşgal Kanunu Muvakkatini" çıkararak grevlerin önünü alabilmiştir. 31 Mart olayından sonra 9 Ağustos 1909'da Meclis-i Mebusan'daki bazı protestolara rağmen "Tatil-i Eşgal Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanunda geniş bir "hizmet-i umumiye" anlayışından hareket edilmiş umumi hizmet kavramına giren alanlarda sendika kurulması yasaklanmış, mevcut sendikalar da kapatılmıştır.

Feodaliteden burjuvaziye geçiş döneminde, işçiler açısından yaygın bir olgu vardır. İşçi sınıfı, derebeylik düzenine karşı orta sınıfın yanında mücadele verir, derebeylik düzenini yıkıp onun yerine orta sınıf egemenliğini kurunca, işçiler ortak savaştan paylarını isterler. Orta sınıf bu isteği kabul etmez. Böylece işçiler ekonomik vasıtalarla iktidara karşı

26 BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD)*, 24/19, 10 Haziran 1307 (23 Haziran 1901); K. Yıldırım age, s. 218.

27 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.35-36.

mücadeleye girişir fakat bu hareket iktidarı elinde bulunduran orta sınıf tarafından bastırılır. Bu sürecin sonucunda işçiler ekonomik mücadelenin politik mücadeleyle tamamlanması gerektiğinin farkına varırlar ve bu programı gerçekleştirecek bir ortam bulurlarsa asıl solculuk başlayabilir. II. Meşrutiyetin ilk zamanlarında başlayan işçi hareketleri yukarıda sözünü ettiğimiz olguyla uyuşmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nde ekonomi alanında tam bir bağımsızlığın olmaması sonucunda milliyetçi yönetici kadrosu yabancı sermaye ile işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Böyle bir ortamda işçilerin ekonomik mücadelelerini politik bir mücadele ile tamamlayarak solculuğa doğru ilerlemeleri beklenemezdi.²⁸

1908 yılında artan grevler Ekim 1908'de Geçici Tatil-i Eşgal Kanunu'nun çıkmasıyla azalmaya başlamıştır. Tophane fabrikaları işçilerinin 1908 yılının uygun ortamında greve gitmedikleri görülmektedir. II. Meşrutiyet döneminde Tophane-i Amireye bağlı olan fabrikalarda ilk grev 19 Temmuz 1909 tarihinde Baruthane işçileri arasında yaşanmıştır. Baruthane işçileri grevinde şiddet eylemleri görülmüştür. Güvenlik kuvvetlerinin müdahalesiyle olaylar daha da büyümüştür. Eylem zor kullanılarak bastırılmış ve şiddet olaylarını çıkaranlardan 5'i beşer yıl 2'si üçer yıl kürek cezasına çarptırılarak Aydın vilayetine sürgün edilmişlerdir.²⁹

3.1. Tophane Amele Cemiyeti'nden Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti'ne

1894 yılında gizli olarak faaliyet gösteren *Osmanlı Amele Cemiyeti'nin* üyeleri 1908 yılı Ağustos ayında *Osmanlı Terakki-i Sanayii Cemiyeti* adı altında resmen kurulmuştur. Ancak zabıtların cemiyetlere girişlerinin kanuna aykırı olması nedeniyle kısa süre sonra cemiyet kendisini feshetmiştir. Fakat Tophane amelesi işçi hakları için yeniden faaliyete geçerek 1910 Nisan ayında daha kuvvetli bir şekilde *Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti'ni* kurmuşlardır. Top ve Tüfek Fabrikası işçileri tarafından sanatla ilgili gelişmeleri yakından takip edebilmek, üyelerinin hastalık ve işsizlik zamanlarında yardımlaşmayı sağlamak amacıyla bu cemiyet kurulmuştur. Cemiyet sadece İmalat-ı Harbiye mensupları için değil tüm sanatkârları üyeliğe kabul etmekteydi. Cemiyet İşçi Yardım Sandığı adı altında bir fon oluşturmuştur. Özellikle işçilerin hastalık durumlarında doktor muayenesi ve hastalık süresince belli miktarda ücret verilmesi gibi özellikler Osmanlı toplum ve devlet yaşantısında ilk olma özelliğini taşımaktadır. Bu bakımdan Osmanlı Sanatkâran Cemiyetinin Türk işçi hakları tarihinde özel bir yeri vardır.

Cemiyet Nizamnamesi'nde Meşrutiyet idaresinin Osmanlı tebaasına toplanma hakkını bahşettiğini, sanatın ilerlemesine yardımcı olmak, sanatkârı bilgilendirmek için Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti adıyla bir cemiyetin kurulduğu bilgisi yer almaktadır. Medeni memleketlerdeki ilerlemenin fen ve sanat sayesinde ortaya çıktığını kabul eden cemiyet, Avrupa'da meydana gelen gelişmelerden Osmanlı sanatkârlarını haberdar etmek için sanayi ile ilgili kitap ve risaleler tercüme ve telif ettirmeyi amaçlamıştır. Gece dersleriyle, gazete ve dergi yayınlayarak, konferanslar vererek, işçi sınıfının gelişmesine katkı sağlamayı amaçlamıştır. Aynı zamanda üretimle ilgili pratiklerin yapılması için bir imalathane kurulması kararlaştırılmıştır.³⁰ Osmanlı Sanatkâran Cemiyetini sola yakın ve devrimci olarak tanımlayanlar olduğu gibi İttihatçı sol tanımlamasını yapanlar da bulunmaktadır.³¹

28 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.39-43.

29 K. Yıldırım, a.g.e., s.272.

30 *Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti Nizamnamesi, 1910*, Madde: 1-16.

31 Serkan Erdal, "Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015 19 (1): s.169.

3.2. 31 Mart Soruşturması ve Ragıp Tevfik Liderliğindeki Sosyalist Hareketin Tasfiyesi

31 Mart Vakası'nda yer alıp İmalat-ı Harbiye mensubu olan ve Bodrum'a gönderilen suçlulardan Selanik doğumlu *Ragıp Bin Ahmet* isimli işçi ileride *Türkiye Sosyalist Fırkası Edirne Şubesi'nin* kurucusu ve kâtibi olmuştur. *Ragıp Tevfik* 31 Mart olayını tertip edenlerle alakasının olmadığını sadece sosyalist düşünceleri dolayısıyla kendisi ve arkadaşlarının Bodrum Kalesi'ne gönderildiğini söylemektedir. Kendisinin *komünist* olduğunu bildiren *Ragıp Tevfik* 7 Eylül 1920'de Sofya'dan Kominterne el yazılı vesikalık resimli ve parti damgalı bir mektup göndermiştir.³² Bu mektupta *Ragıp Tevfik* çocukluğundan, Tophanedeki faaliyetlerinden, sürgüne gönderilişinden, Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarındaki sosyalist faaliyetleriyle ilgili önemli bilgiler vermiştir.³³

Ragıp Tevfik, nüfus memuru olan babasını ilkökul yıllarında kaybettikten sonra Selanik Sanayi Mektebi'ne girmiş ve burada beş sene rüşdi ve idadi tahsilini yaparak kendisini geliştirebilmek için İstanbul'a gelmiştir. *Ragıp Tevfik* bizlere işçi tarihiyle ilgili dikkat çekici bir ayrıntıyı sunmaktadır. *Ragıp Tevfik*, Osmanlı Sanatkârân Cemiyetini, en alt kademedeki işçilerin değil, zabıt olan ustaların kurmuş olduğunu, bundan dolayı cemiyetin gerçek bir işçi örgütü olmadığını ve karşı bir örgüt kurduğunu bildirmektedir. *Ragıp Tevfik Bey*; devletin fakirlerin eğitimine önem vermediğini, Sanayi İdadi Mektebine girdikten sonra Karl Marks, Engels gibi yasak kitapları okumaya başladığını ve 31 Mart Olayı ile ilgisi olmadığı halde sosyalist ideoloji doğrultusunda İttihat ve Terakkiye muhalefette bulunduğu için Bodruma sürgüne gönderildiğini bildirmektedir.³⁴

3.3. Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İmalat-ı Harbiye İşçileri

II. Meşrutiyet döneminde solcu fikirler besleyen ve bunları yaymaya çalışan bir grup oluşmuştur. Bu grubun en önemli ismi "*İştirakçi*" adıyla tanınan Hüseyin Hilmi'dir. Bu hareketin diğer önemli ismi ise Baha Tevfik'tir. Bunların yanında Namık Hasan (Sosyalist gazetesi sahibi), Pertev Tevfik (Muahede Gazetesi sahibi), İbnül'tahir İsmail Faik (İnsaniyet Gazetesi sahibi), ve Hamit Suphi Beyler 1910 yılı Eylül ayında Osmanlı Sosyalist Fırkasını kurmuşlardır. Fırkanın yayın organı *İştirak* dergisidir. İhtilalci bir bakış açısına sahip olan dergi, işçileri ayaklanmaya, fabrika işçilerini birleşmeye çağırان eylemci yazılara yer vermiştir. Sosyalist, Muahede, İnsaniyet adlı gazeteler de Sosyalist Fırkanın yayın organlarından sayılabilir. Osmanlı Sosyalist Fırkası gerçek anlamda bir sosyalist partisi olamamıştır. Fırka kurucuları arasında işçi olan kimse yoktu. Osmanlı içinde gelişmeye başlayan sosyalizm düşüncesine fazla bir katkısı olmamıştır.³⁵

28 Mayıs 1910 tarihli *İştirak* Gazetesinde "*Tophane Amelesi Layihası*" başlıklı yazıda, Sultan II. Mahmud zamanında inşa edilip zamanla gelişen *Devlet Fabrikaları* hakkında ikinci

32 Erden Akbulut- Mete Tunçay, s.70. Mete Tunçay, "Türkiye'de Solun Tarihinden Bir Mektup, Ragıp Tevfik'ten III. Enternasyonal'e", *Toplumsal Tarih*, (141), Eylül 2005, s.71.

33 Tunçay, "Türkiye'de Solun Tarihinden Bir Mektup, Ragıp Tevfik'ten III. Enternasyonal'e", s.71.

34 Tunçay, "Türkiye'de Solun Tarihinden Bir Mektup, Ragıp Tevfik'ten III. Enternasyonal'e", s.72-74.

35 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 278-286. *İştirak* Gazetesi Osmanlı Sosyalist Fırkasının kuruluşundan önce 26 Şubat 1910 yılından itibaren haftalık olarak yayınlanmaya başlamıştır. 11 Haziran 1910 tarihine kadar 16. sayısı yayımlanmış 17. sayı ise 13 Haziran 1910'da İttihatçılar tarafından öldürülen Ahmet Samim'e özel sayı olarak çıkmıştır. Bunun üzerine Divan-ı Harbi Örfi tarafından bu nüsha toplattırılmış, gazete de kapanmıştır. Bu olaydan iki ay sonra "İnsaniyet Gazetesi" yayınlanmaya başlamış ve ancak iki sayı olarak çıkmıştır. Örfi idarenin izniyle *İştirak* 1 Eylül 1910 tarihinde 18. sayı olarak çıkmıştır. 15 Eylülde yeniden kapatılmış bunun üzerine "*Sosyalist*" gazetesi çıkarılmaya başlamıştır. 2. sayısından sonra örfi idare tarafından "*Sosyalist*" de kapatılmış 1 Kasım 1910 tarihinde "İnsaniyet" çıkmaya başlamıştır. 3. sayıdan itibaren kapatılan "İnsaniyetin" yerini 1 Aralık 1910'da "*Medeniyet*" gazetesi almıştır bu gazete de 2 sayı çıkabilmiştir. Sayılan, ag.e., s.36.

defa olarak Meclis-i Mebusan'ın dikkati çekilmekte olduğu bildiriliyordu. İsmi belirtmeyen yazar Tophane fabrikalarında istihdam olduğunu belirterek aynı şartlarda çalışan diğer imalathane çalışanlarının sesi olduğunu söylemektedir. Fabrikalardaki binlerce amelenin diğer insanlar gibi birer can taşıdıklarını, ağır şartlar altında çalıştıklarını, buradaki işlerini bırakarak başka bir yerde iş bulamayacaklarından bahisle fabrikalarda birer esir gibi muamele gördüklerini ifade etmektedir. Tophane Müdüriyetince amele için iktisadi tedbirlerin alınmadığını, fabrikaları incelemek için gelen kişilerin kandırıldığını, incelemeye gelenlerin amelelerle görüşmedikçe gerçeği öğrenemeyeceklerini bildirmekteydi. Hem imalathanelere yatırım yapılması hem de burada çalışanların medeni hakları ve geleceklerini korumak için çalışmalar yapılmasının gerekliliği vurgulanmaktaydı.³⁶

1911 yılında Paris'te basılan Beşeriyet gazetesi yazarlarından Tophane Alay Kâtipliğinden emekli Rıza Bey, hükümetin amele politikasını eleştirmiştir.³⁷ Amelenin en meşru sosyal ve iktisadi haklarının savunulmadığını, sermayedar karşısında proletaryanın meşru haklarını savunmak için sosyalizmin tayin ettiği esaslara göre mücadele edileceğini, insan emeğinin, yine insanlar tarafından satın alındığı müddetçe yeryüzünde sosyal iktisadın mevcut olacağını ve mücadelenin sosyalizmin telkin ettiği adalet ve eşitlik üzerine yapılacağını yazmıştır.³⁸

3.4. Say ve Amel, Fünûn ve Sanayi Dergileri

II. Meşrutiyet döneminde işçi hakları konusunda yayınlarda büyük bir artış olmuştur. İmalat-ı Harbiye Fabrikalarında çalışan işçiler Meşrutiyetle birlikte *Say ve Amel, Fünûn ve Sanayi* Dergilerini çıkarmaya başlamışlardır. *Sanayi Dergisi* ise Tophane işçilerine dikkat çeken yazılar yazmaktaydı.

Say ve Amel Dergisi Tophane fabrikalarında çalışmış olan Osman Kahraman tarafından çıkarılmaktaydı. Dergi ılımlı bir sosyalizmi benimsemiştir. Dergi, yerli sanayi ve ziraatin himaye edilmesinden, devletin ekonomiye müdahale etmesinden ve yerli sermayeli şirketlerin kurulmasından yana olmuştur. İktisadi liberalizmin hakim olduğu II. Meşrutiyetin ilk yıllarında "milli iktisat" anlayışını savunmuştur. *Say ve Amel* Dergisi işçi sınıfına önem vermiş, emekten yana saf tutmuştur. Hükümetin işçi sınıfını korumasını istemiştir. İşçi dayanışmasını ve haklı bulduğu grevleri desteklemiştir. Ancak aşırılıktan kaçınmış, ülkenin genel menfaatleri ile işçilerin menfaatlerini uzlaştırmaya çalışmıştır. *Say ve Amel* Dergisi Meşruti rejimi destekleyerek İttihat ve Terakki Cemiyeti politikalarına taraftar bir yayın politikası takip etmiştir.

Mütareke yıllarında Türk siyasi hayatında aktif rol oynamış olan Mustafa Suphi ve Ethem Nejat da *Say ve Amel* Dergisi yazarlarındandı. Mustafa Suphi'ye göre toplumlar medenileştikçe ihtiyaçları artar ve ihtiyaçları artan toplum medenileşmektedir. İnkılaplar insanlardaki ihtiyaçların zorlayıcı gelişimiyle oluşmaktadır. Nasıl ki 1789 Fransız İnkılabı ziraat ve sanayi kesiminin çalışma ihtiyacından doğduysa 1908 inkılabı da Osmanlı

36 "Tophane Amelesinin Layihası", *İştirak*, Sene:1 Numara:14, 15 Mayıs 1326, (28 Mayıs 1910), 616-619.

37 Beşeriyet Gazetesi Paris'te Refik Nevzat tarafından çıkarılmaktaydı. Dr. Refik Nevzat 1894 yılında tıbbiye talebesi iken İttihat Terakki Cemiyetine katılmış, Cemiyet tarafından Paris'te bulunan Ahmet Rıza Beyle irtibat kurmak için Paris'e gitmekle görevlendirilmiştir. Sonradan Refik Nevzat Paris'e yerleşerek II. Abdülhamid'e karşı başlattığı muhalefeti İttihat Terakki Cemiyetine karşı da sürdürmüştür. Refik Nevzat, İstanbul'daki Hilmi Çevresiyle iletişime geçerek Osmanlı Sosyalist Fırkasının Paris şubesi adı altında faaliyet göstermiştir. 1911 yılı sonbaharından itibaren elle yazılıp Litografla basılan Beşeriyet isimli bir gazeteyi çıkarmıştır. Altı sayı çıkan bu gazetenin Türkiye'ye sokulması yasaktı. Tunçay ..., *s Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, 53-55.

38 Rıza Bey, "Tophane Amelesi Hakkında Alemdar Gazetesinin Makalesine Küçük Bir Cevap", *Beşeriyet*, No: 2, 1 Teşrin-i evvel 1911.

toplumunda gelişen bazı ihtiyaçların karşılanamamasıyla gerçekleşmiştir. Ethem Nejat ise II. Abdülhamid döneminde çok okulun açıldığını ancak bu okulların niteliksiz olduğunu belirtmektedir. Osmanlıların çok okuldaki ziyade nitelikli okullara ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Ethem Nejat'a göre yüksek okullardan ziyade ilkokullara önem verilmelidir. Nitekim mevcut okulların birer "memur fabrikası" olduğunu ileri sürmüştür. Oysa ilerlemenin ancak üretim yapan bireylerin yetiştirilmesiyle mümkün olacağını savunmuştur. Ethem Nejat çocukların sanayiye, sanata, ticarete ve ziraata yönlendirilmeleri düşüncesinde olmuştur.³⁹

Osman Kahraman, "Amele İstikbal Sandıkları" yazısında Osmanlı'da Avrupa'daki gibi işçi haklarının savunulmadığını, amele ücretlerinden kesilerek oluşturulan *Temin-i İstikbal Sandığı* programının ameleler tarafından yazılıp, idaresinin de amelelerin elinde bulunması gerektiğini bildirdikten sonra amelenin refahı düşünülerek hazırlanan programın amacına hizmet etmediğini ileri sürmüştür.⁴⁰

Say ve Amel mecmuasında yazan diğer bir kişi de Doktor Macit Bey'dir. Doktor Macit Bey "Çocukların Ameleliği" isimli makalesinde çocuk yaşta amele olanların yaşadıkları hastalıklara değinmekteydi. Çocukluk devrinin insanın gelişim ve büyümesinde önemli bir zaman dilimi olduğunu, bu çağda çocukların gezip-oyunama ve güneşten yeterli miktarda faydalanmalarının önemi vurgulanmaktaydı. Oysa fabrikalara 8-10'lu yaşlarda giren çocuklar sabahdan akşama kadar güneşten mahrum olmaktadır. Ayrıca büyüklerin yanında müstehcen konuşmalara şahit olmaktadır, büyüklerden tahakküm görmekte, içki, sigara gibi kötü alışkanlıklara daha erken yaşta başlamaktaydılar. Bu şartlar altında çalışan çocuk amelelerin ileride kambur ve cüce oldukları dile getirilmektedir. Bu kamburluk askerlik için de bir kusurdu. Verem de en fazla fabrikalarda çalışan çocuk ameleler de görülmekteydi. Bu sıkıntıları fark eden birçok devlet çeşitli önlemler almıştır. Fabrikalara kabul edilen çocuğun en azından 13 yaşını doldurmuş olması ve bu yaşta fabrikalara alınan çocukların da tam gün çalıştırılmayarak ya yarım gün veya gün aşırı çalıştırılmaları kabul edilmiştir. Avusturya'da 1885'te, Almanya'da 1891'de, İsveç'te 1892'de, Danimarka'da 1893'te, İngiltere de ise 1901 yılında 12 yaşından küçük çocukların fabrikalarda çalıştırılması yasaklamıştır. Osmanlı Devleti'nde ise Tophane, Zeytinburnu ve Dikimevi'nde çalışan 10-12 yaşındaki çocukların sefil bir hayat sürdüklerini, Meşrutiyetle birlikte bir nebze çalışma şartlarının düzeltilmiş olduğunu ancak çocukların yazın 11 kışın ise 8 saat çalıştıklarını dile getirerek çocuk amelelerin vahim hallerine dikkat çekmekteydi.⁴¹

İmalat-ı Harbiye işçilerinin sorunlarıyla ilgilenen diğer bir dergide *Sanayi Dergisi*'dir. Dergiyi çıkaran İbrahim Pertev 31 Aralık 1918 tarihli "Beylik Fabrikalarında Amele Yevmiyeleri" isimli makalesinde işçilerin durumu hakkında şunları yazmıştır;

"Gezdiğim beylik fabrikalarda görüyorum: Zavallı işçilerimiz hep iskelete döndüler. Çalışmak, tezgâh döndürmek değil ayakta duracak hâlleri yok. Zavallılar dört sene hep askerlikle istihdam olundular. Kimi 30, kimi 50, kimi 100 para ile fabrikalarda çalıştılar. Açlıktan, sefaletten imânları gevredi. Ameleye, san'atkârlara yapılan bu gadr, bu bakımsızlık nedir, doğrusu bilemiyorum. Memurun kâtibin canı can da bunların ki patlıcan mı yoksa?"⁴²

39 Arda Odabaşı, "II. Meşrutiyet Döneminde Emekten Yana ve "İlimli Sosyalizm Yönelimli Bir Yayın: Say ü Amel", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (20), Aralık 2013, s.32-47.

40 "Amele İstikbal Sandıkları" *Say ve Amel*, Numara: 6, 24 Şubat 1326, (9 Mart 1911), 11-12.

41 Osman Macit, "Çocukların Ameleliği", *Say ve Amel*, Numara: 4, 20 Kanunisanı 1326 (2 Şubat 1911), 3-5, Doktor Osman Macit Bey'in Beşiktaş'ta İskele başında muayenehanesi bulunmaktaydı. Amele ve ailelerini ücretsiz tedavi etmekteydi. Aynı yer, 16.

42 Zafer Toprak, *İttihad-Terakki s. ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, 251.

3.5. İşgücünü Oluşturan Sınıfların Grevlerdeki Yeri

Tophane-i Amire Fabrikalarında üretim yapılırken sözleşmeli uzmanlar, memurlar, Amele-i Daime (sivil işçiler) ve Sanayi Alayları gibi dört farklı işgücü sınıfından faydalanılmaktaydı. Sözleşmeli yabancı uzmanlar ücretlerini alamadıkları durumlarda araya sefarethaneler girerek mağduriyeti ortadan kaldırmaktaydılar.⁴³ Memurların da zaman zaman ücretlerini alamadıkları görülmektedir. Ancak memurlar arasında grev gerçekleşmiyordu. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi fabrikalarda çalışan memurlar aynı zamanda askerdiler. Askeri disiplin amirlere karşı çıkmayı engellemiştir. Memurların greve gitmelerini engelleyen ikinci sebep ise geleceklerinin garanti altına alınmış olmasıdır. Nitekim eksik yatan maaşlar ileride bir gün alınacaktı. Memurlar arasında işsizlik korkusu bulunmamaktaydı. Ayrıca memurların emeklilik hakları vardı.

Tophane-i Amire Fabrikalarında gerçekleşen grevleri Amele-i Daime ve Sanayi Alayları mensupları gerçekleştirmiştir. Sivil işçilerin (Amele-i Daimenin) çalışma süresi belli değildi. Hastalık zamanında işe gidemeyen Amele-i Daime'ye ücret verilmiyordu.⁴⁴ Gelecek kaygısı taşıyan Amele-i Daime'nin greve gitmesi için güçlü sebepleri bulunmaktaydı. 1876 fişekhane işçileri grevi, 1881, 1901 ve 1909 grevlerini baruthanede çalışan Amele-i Daima ve Amele-i Muvakkate (geçici işçi) gerçekleştirmiştir. Mütareke döneminde işçi hareketlerinde etkin olarak çalışanlar yine Amele-i Daime sınıfındaydılar. Sanayi Alayları mensupları da greve yatkındılar. 1890 yılında Sanayi Alayları dönemin sadrazamına karşı cüretkâr bir harekette bulunmuşlardır. Sanayi Alaylarıyla Amele-i Daima arasında benzer koşullar vardı. Sanayi Alayları mensupları ileride birer Amele-i Daime olacaklarını biliyorlardı. Memurlar grevlere katılmasalar da grevlere kısmen göz yumdukları anlaşılmaktadır. Özellikle Sanayi Alaylarından yetişerek memur kadrosuna girmeyi başarmış subaylar grev konusunda daha müsamahakâr davranmışlardır.⁴⁵

Memursınıfında çalışanlar dernekleşmede daha etkindiler. Nitekim 1910 yılında kurulan Osmanlı Sanatkâran Cemiyetini memurlar kurmuştur. Ancak bu cemiyetin çalışmalarıyla ortaya çıkan İmalat-ı Harbiye İstikbal Sandığı daha çok Amele-i Daime'nin çalışma şartlarını düzenlemiştir. Memurları işçi sınıfından saymayarak onların cemiyetlerine karşı cemiyetler açan hareketler de olmuştur.⁴⁶

4. Mütareke Döneminde İstanbul'da İmalat-ı Harbiye İşçileri

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası devrilmiş, yeni bir hükümet kurulmuş, Meclis-i Mebusan feshedilmiştir. Acı koşullar altında olsa da Türkiye'de bir iktidar boşluğu oluşmuş ve 1908'i andıran bir siyasal özgürlük havası estirmiştir. Sürgün ve kaçak siyasetçilerin İstanbul'a dönmesiyle İttihat ve Terakkinin dağıttığı partilerden bir kısmı dirilmiştir. Siyaset çeşitlenmesine müsait bu

43 1848 yılında Zeytinburnu fabrikasında çalışan yabancı işçilere ücretleri verilmediğinden sefaretler baskı yaparak ücretin ödenmesini sağlamışlardır. *BOA, A. MKT. 137/38, 02 Şaban 1264 (4 Temmuz 1848)*. 1905 yılında İngiliz uzmanların alacakları için İngiliz sefaretinin müracaatı için Bkz. *BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası, (BEO), 2576/193192, 3 Mayıs 1321 (16 Mayıs 1905)*.

44 *Amele Nizamname-i Dahilisi*, Düstur I. Tertip VI, 1376, 26 Şubat 1893, Madde: 20- 21.

45 1890 yılında sanayi alayı mensuplarının gerçekleştirdiği grevi inceleyen heyet; buradaki görevli subayların sanayi alaylarından yetiştiğini bildirerek askeri disiplinden yoksun olduklarını kaydetmiştir. Fabrikalara bunların yerine Mekteb-i Harbiye'den yetişmiş *zabturapta* muktedir zabitanın görevlendirilmesi istenmiştir. Bkz. *BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, (Y.A. HUS.), 234/31, 21 Şubat 1305, (5 Mart 1890)*.

46 Erden Akbulut- Mete Tunçay, 70. Mete Tunçay, "Türkiye'de Solun Tarihinden Bir Mektup, Ragıp Tefvik'ten III. Enternasyonal'e", s.72.

ortamda bazı solcu akımlar gelişmiştir.⁴⁷ Bu akımların içinde İmalat-ı Harbiye işçileri de yer almışlardır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı toplumunda gelir bölüşümü önemli dönüşümlere uğradı. Başta memur, asker, emekli vb. sabit gelirli kesimler olmak üzere, toplumun geniş bir kesiti savaş spekülasyonu sonucu yoksullaştı ve mülksüzleşti. Buna karşın, pazara dönük üretimde bulunan orta ve büyük toprak sahipleri, taşra tüccarları, İttihat Terakkiye yakın olan İstanbul işçisini sağlayan esnaf spekülatif girişimleri sonucunda kısa sürede servet birikimine sahip olarak “harp zengini” olmuşlardır.⁴⁸

Türkiye’de XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sosyalizm düşüncesi tanınmaya başlamıştır. Sosyalizm siyaset yaşamına II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Sosyalist Fırkasının açılmasıyla girmiştir. Osmanlı Sosyalist Fırkası Osmanlı toplumu üzerinde çok etkili olamamıştır. Solcu akımlar Mütareke döneminde toplum üzerinde çok daha etkili olmaya başlamıştır.

Mütareke döneminin ilk komünist grupları İstanbul ve Ankara başta olmak üzere Anadolu’nun muhtelif vilayetlerinde küçük kümeler halinde 1918 yılından itibaren belirmeye başlamıştır. Bu kümelerden biri Halkalı Ziraat Okulu’ndaydı. Bu kümeyi iki işçi -usta- kurmuştur. Bunlardan birisi Birinci Dünya Savaşı’nda Rus ordusundan kaçan İvan’dı. Mektep öğrencileri tarafından çok sevilen “Bolşevik İvan” Osmanlı Devleti yetkilileri tarafından esir sayılarak Halkalı Ziraat Mektebi’nde demirci ustası olarak görevlendirilmiştir. Diğer kurucusu ise Tophane ve Tersane fabrikalarında çalışmış olan Ahmet Ustaydı. Ahmet Usta Birinci Dünya Savaşı yıllarında eğitim için Almanya’ya gönderilen öğrencilerden biriydi ve Almanya’da devrimci işçilerden etkilenmişti. Ahmet Usta’nın Kadırga’da bulunan evi, bu grubun toplantı yaptığı ve ideolojik fikirlerin yayıldığı bir merkezdi.⁴⁹

4.1. Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) ve İmalat-ı Harbiye İşçileri

Mütarekeden sonra sürgünde bulunan Osmanlı Sosyalist Fırkası Reisi Hüseyin Hilmi 1919 yılı başında İstanbul’a gelmiş ve Türkiye Sosyalist Fırkasını (TSF) kurmuştur.⁵⁰ Bu dönemde Hüseyin Hilmi Hürriyet ve İtilafçılardan yardım görmüştür. TSF’nin reisliğini Hüseyin Hilmi katib-i umumiğini ise Mustafa Fazıl [Çun] yapmaktaydı. TSF bir ay içinde programını açıklamıştır. Programında öncelikle sosyalizmin amacı tanımlanmıştır. Toplum yapısının eşitsizlik ve adaletsizliğe dayandığı, toplumun ana kuruluşlarında değişime gidilerek onu yaşanabilir bir hale getirilmesi istenmiştir. Bunun için parti iki öneride bulunmaktaydı: üretim ve dağıtım araçlarının devletleştirilmesi ve aynı gaye için çalışanlarla uluslararası düzeyde işbirliğinin yapılmasıdır.⁵¹

31 Ekim 1920 tarihli kongrede 1919 Nizamnamesi’nde değişiklik yapılarak Hüseyin Hilmi fırkanın değiştirilemez ve daimi reisi olmuş, beş yıllık bir süre boyunca partinin genel politikasını ve yönetimini seçme, düzenleme yetkisini kazanmıştır. Böylece fırka Hüseyin Hilmi’nin kişisel egemenliğine girmiştir. 1919 genel seçimlerine İstanbul’dan Refik Nevzat ve Sadrettin Celal [Antel] katılmış ve seçimlerden bir başarı elde edememiştir. İttihatçıların

47 Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925*, s.67.

48 Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik 1914-1918*, s.197.

49 S. Üstünel, *TKP Doğuşu, Kuruluşu Gelişme Yolları*, Alev Yayınları, İstanbul 2004, s.8-10.

50 T.S.F. 20 Şubat 1919’da kurulmuştur. Kurucu ve yöneticileri şunlardır: Hüseyin Hilmi Bey (reis), Mustafa Fazıl [Çun), Bey, (Katib-i Umumi), Namık Hasan, Mehmet Ali (Bilgişin) Bey, Hasan Sadi (Birkök) Bey, (Paris’te), Dr. Refik Nevzat Bey, Sadrettin Celal (Antel) Bey, Salih Resi (Hamallar Kâhyası), Çopur Rıza (Kiper), Bey, Rasim Şakir Bey (Ak-saray Tramvay Deposu Müdürü), Dr. İhsan (Özgen), Bey, Mehmet Nurettin Bey. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*, s.396.

51 Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925*, s.67-68.

Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri

desteği ile seçimi kazanan Mesai Fırkası'nın adayı Zeytinburnu Fabrikası ustabaşlarından Numan Usta, Hüseyin Hilmi ve takımını kızdırmış kendisine karşı sert ve acı bir bildirin yayınlamasına sebep olmuştur.⁵²

TSF 1919 yılı Ağustos ayında Haliç'teki Bahriye Nezaretine bağlı fabrikalarda çalışanların tıpkı Tophane ve Zeytinburnu fabrikalarında olduğu gibi günde 8 saat haftada 48 saat çalışma prensibinin kabul edilmesi için Ticaret Nezaretine bir layiha sunmuştur. Bu istekler ekim ayında 1.300 işçinin katıldığı bir grevle yinelenmiştir. 1919 seçimlerinde başarısız olan TSF 1920 yılı ilkbaharında Debbağhane, Tersane ve Tramvay grevlerine destek olarak büyük bir ün kazanmıştır. Bu başarı sonucunda her gün yüzlerce işçi TSF ye yazılmaya başlamıştır.⁵³ TSF İstanbul'da teşkilatlanmasını hızlandırmış ve birçok bölge ve müessesede şubeler açmıştır. Çeşitli semt ve müesseselerde çalışan işçiler için şubeler açılarak 1919-1921 arasında kalabalık bir işçi kitlesinin temsilcisi durumuna gelmiştir. Kocamustafa Paşa-Zeytinburnu Fabrikaları amele ve müstahdemini şubesi 25 Haziran 1921 yılında açılmıştır.⁵⁴ TSF şubelerini açtıktan bir ay sonra temmuz ortalarında Zeytinburnu fabrikası ameleleri arkadaşlarının işten çıkarılmaları ve yevmiyelerinin ödenmemesinden dolayı greve gitmişlerdir. Grev sırasında Zeytinburnu Fabrikalarında çalışan amele ikiye ayrılmıştır. Türkiye Sosyalist Fırkasına dâhil olan 350 amele greve iştirak ederken Türkiye İşçi Derneği'ne üye 150 amele greve iştirak etmemiştir. Greve iştirak etmeyen İşçi Derneği üyelerine Türkiye Sosyalist Fırkası taraftarlarından herhangi bir müdahalede bulunulmayarak çalışmalarına engel olmamışlardır.⁵⁵

4.2.Osmanlı Mesai Fırkası ve İmalat-ı Harbiye İşçileri

1919 yılı Ocak ayında kurulan Mesai Fırkası İmalat-ı Harbiye Müdüriyetine bağlı fabrikalar, şimendifer, fes, mensucat fabrikaları, Ağaçlı madeni işçileri ve bazı özel müessese çalışanları tarafından seçilen delegeler tarafından kurulmuştur. İdare heyetinde bulunan Hasan Muslihiddin ile Yusuf ve İhsan Beyler İmalat-ı Harbiye Fabrikalarında çalışmaktaydılar. Fırka programında işçilerle ilgili olarak: işçilerin azami sekiz saat çalıştırılması, çalışma kanunlarının işçiler tarafından oluşturulması, sakatlardan başka herkese vazife verilmesi bulunmaktaydı. Ayrıca 16 yaşından küçüklerin çalıştırılmasının engellenerek eğitim görmeleri için okullara sevk edilmelerini, haftada bir günün resmi tatil olmasını ve bu günün yevmiyesinin kesilmemesini, işçilere verilen yevmiyeden başka müessesenin kârına da işçilerin ortak olması gerektiğini, hastalık zamanında işçilerin ailelerine işçi ücretinin % 80'inin verilmesi gibi maddeleri kabul etmiştir.⁵⁶

Numan Usta⁵⁷ [Ustalar] 1903 tarihinde Tophane İdadi Sanayi Mektebinden mezun

52 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*, s.404.

53 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, s.73-75.

54 Serkan Erdal, *Mütareke Yıllarında (1918-1922) İstanbul'da Kurulan Sosyalist ve Komünist Partiler ve Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2006, s.51.

55 Erdal a.g.e. s.114, Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketleri ve Grevler", s.824.

56 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*, s.333, 339.

57 Numan Usta 1885 Köstence doğumludur. Tophane 2. İdadi Alayından mezun olduktan sonra Fişek Fabrika-

olarak 1907 tarihinde Tophane fabrikalarında amele olarak işe başlamıştır. Çeşitli fabrikalarda çalışarak işçi hayatını yakından incelemiştir. Aynı zamanda Tophane işçilerinin kurduğu Osmanlı Sanatkarân Cemiyeti'nin kâtibi olduğu anlaşılan Numan [Ustalar] 1919 seçimlerinde Mesai Fırkası adayı olarak Meclis-i Mebusan'a girmeyi başarıp Türk siyasi hayatında ilk işçi mebus olma unvanını kazanmıştır. 1919 genel seçimlerinden hemen sonra 22 Aralık 1919 tarihinde İleri gazetesine verdiği röportajda *Nasyonal bir sosyalist* olduğunu söylemiştir.⁵⁸

Türkiye Sosyalist Fırkası, Mesai Fırkasını sosyalist bir fırka olarak kabul etmemiştir. Mesai Fırkası'nın sosyalizmin işçiler arasında itibar kazanmasıyla iktidarı kaybetmiş olan İttihat ve Terakkinin eski ittihatçı birkaç memur ve işçi tarafından kurulduğunu ileri sürmüştür.⁵⁹ Mesai Fırkası adayı Numan Usta'nın 1919 Aralık ayı seçimlerine sosyalist sıfatıyla başarı kazanması Hüseyin Hilmi'nin başında bulunduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası fevkalade olarak toplanıp bir beyanname neşretmesine sebep olmuştur. Yayınlanan beyanname Numan Usta'nın Mebusan seçimine kadar Türkiye'de resmen kurulmuş olan Türkiye Sosyalist Fırkası ve Sosyal Demokrat Fırkaları'na dâhil olmadığını, Türkiye Sosyalist Fırkası İstanbul adaylarının Refik Nevzat ve Sadrettin Celâl Beylerin isimlerinin gazetede neşredildiğini bildirmekteydi. Numan Efendi'nin İstanbul mebusu seçilmesinin memleketteki sosyalizm cereyanı ve amele sınıfı için bir başarı teşkil etmediğini, hiçbir partiye üye olmadığını ilan eden Numan Usta'nın 135 oy aldığını bildirerek sosyalizm teşkilatının ve amele kuvvetinin desteğini alamadan hangi kuvvetle Meclis-i Mebusan'a girebildiğini sormaktaydı. Ayrıca Numan Usta'nın memleketçe tanınmadığını, adaylığını son saate kadar açıklamadığını, seçimleri İttihat ve Terakkinin gücüyle kazandığını bildirerek gerçek bir sosyalist ise istifa etmesini bildirmiştir. Çünkü İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'da olduğu gibi sosyalistler seçimlere sermayedar fırkaların yardımını kabul etmeksizin kendi kuvvetleriyle girme ilkesini kabul etmişlerdir.⁶⁰

İfham gazetesi Numan Ustanın mebus seçilmesine karşı olan sosyalist partileri eleştirmiştir. Sosyalizm 'de "Deve Kuşları", başlıklı makalesinde Numan Usta'nın mebus seçilmesinin işçi sınıfı için bir kazanç olduğunu, bir sosyalist adaya diğer sosyalist fırkaların itiraz etmemeleri gerektiğini bildirmiştir. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesiyle fiilen işgal edilmiş olan İstanbul 12 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın Misak-ı Milli'yi kabul etmesiyle birlikte, 16 Mart 1920'de ikinci kez işgal edilmiştir. İşgal kuvvetleri Mecis-i Mebusan'ı basarak bazı mebusları Malta'ya sürgün etmiştir. Sürgün edilenler arasında Numan Usta'da bulunmaktadır.⁶¹

sında çalışmıştır. İttihat Terakki üyesi olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Sanatkarân Cemiyeti kurucularından olup kâtipliğini yapmıştır. 1919 seçimlerinde Mebusan Meclisine girmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinden Malta'ya sürülenler arasındadır. Daha sonra Anadolu'ya geçerek Büyük Millet Meclisinde İstanbul mebusu olarak görevine devam etmiştir. Sonraki yıllarda Reji Fabrika müdürlüğü, Tütün İhbarı koordinatörlüğü, Silahtarağa Fişek Fabrikasında çalışmıştır. 1934 yılında vefat etmiştir. Bkz. *TBMM Arşivi Numan [Ustalar] Dosyası*. 16 Mart 1920'de İstanbul'un Müttefik Devletler kuvvetleri tarafından işgal edilmesiyle Numan Usta tutuklanıp Malta'ya götürülmüştür. 29 ay sonra karşılıklı esir anlaşmaları neticesinde Ankara'ya dönen Numan Usta [Ustalar] 26 Kasım 1921 Büyük Millet Meclisine katılmıştır. Numan usta Meclis konuşmasında "amelelikten yettiğini, sosyalizmi benimsediğini, ancak vatani müdafaa konusunda Meclisten daha fazla müdafaakârane hareket edeceğini" söylemiştir Bkz. *TBMMZC, Devre: 1, İçtima senesi: 2, Birleşim: 117, Cilt: 14, 26.11.1337 (26 Kasım 1921), s.383.*

58 İleri, 22 Kanun-i evvel 1335 (22 Aralık 1919), s.1-2.

59 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, s.83.

60 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*, s.428-429.

61 Erdal, 33. TİÇSF ile Mesai Fırkası arasında bir yakınlık olduğu görülmektedir. Numan Usta'nın TİÇSF kurucuları arasında olduğu bilgisi için Bkz. Necdet Sançar, "Türkiye'de Kızıl Teşekküller-I" *Mücadele*, Ekim 1964, 15; Sayılan, a.g.e, s. 60.

4.3. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF)

İttihat Terakki yönetimi savaş yıllarında eğitim için Almanya'ya birçok talebe göndermişti. Bu işçi kütlesinden Almanya'daki sol hareketlerden etkilenenler olmuştur.⁶² Bu grubun büyük bir kısmını İmalat-ı Harbiye İşçileri oluşturmaktaydı. Berlin'deki yükseköğrenim gençliği sol hareketlerden etkilenmiş Vedat Nedim [Tör] Nurullah Esat [Sümer], M. Nermi, Mümtaz Fazlı [Taylan], Vehbi [Sarıdal], Nizamettin Ali [Sav], Sadık Ahî gibi birkaç arkadaşı Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkasını kurmuş 1 Mayıs 1919'da Kurtuluş Dergisini çıkarmışlardır.⁶³ 1919'da Spartakist Hareketiyle Almanya'da devrim kargaşası hüküm sürmeye başlamıştır. 1919 yılının Mayıs ayında ortalığın durulmasıyla Almanya'da bulunan Türk işçi kolonisinin büyük bir kısmı yurda geri dönmüştür.⁶⁴ İstanbul'a dönen bu gruba Şefik Hüsnü [Değmer] katılmış ve Berlin'de kurulan partiye "Sosyalist" kelimesi eklenerek 22 Eylül 1919'da "*Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası*" kurulmuştur.⁶⁵

4.3.1. 24 Ekim 1919 Tarihli Ferah Tiyatrosunda Düzenlenen Amele Toplantısı

TİÇSF'nin Kâtib-i Umumi Dr. Şefik Hüsnü [Değmer]'e göre fırka için seçim ve seçim kampanyası bir propaganda olacaktır. Nitekim fırka kuruluş ilmüşhaberini İstanbul seçiminden bir gün önce alabilmişti. Fırka 24 Ekim 1919'da tarihinde bir amele toplantısı düzenlemiştir. Toplantı basında büyük yankı uyandırmıştır. İkdam gazetesine göre bu toplantıda ameleler, amele diliyle söylenen sözleri dinlemişlerdi. Toplantıya katılanlar ateşli konuşmaları büyük bir heyecanla dinlemişlerdir. Savaş aleyhinde konuşmalar yapılmıştır. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın seçimlerdeki adayları Ethem Nejat, Mehmet Vehbi Beyler ve Tophane Fabrikasından Süleyman Ustaydı.⁶⁶

Bu toplantıya Berlin'de kurulup Almanya'da fabrikalarda çalışan 500 amele ve Darülfünunun'da eğitim yapan gençler ve memurlardan oluşan "Müteşebbis Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi", Berlin'de kurulan İşçi Derneği, Mesai Cemiyeti, Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti, Berri ve Bahri Şoförler Cemiyeti, Zeytinburnu Fabrikası amelesi, Baruthane, Ahırkapı, Hasköy, Reji, Defterdar Bez Fabrikaları, Tersane Fabrikası, Seyr-i Sefain Fabrikası amelesi, salapuryacılar, mavnacılar, hamallar cemiyeti, üyeleri katılmışlardır. Kongre heyeti şu kişilerden oluşmuştur. Doktor Şefik Hüsnü Bey, Tophane ustabaşlarından Süleyman Usta, Ahırkapı ustalarından Osman Alp, Fabrikalar mektebi muallimi Saffet Bey, Berlin Üniversitesi talebesi İhsan Raif, Baruthane işçilerinden Nuri, Zeytinburnu Fabrikasından Lütfi idi. Osman Alp konuşmasının sonunda "*Oyunuzu sizi kurtaracak İşçi ve Çiftçi Partisi'ne ve diğer sosyalist partilere veriniz. Yine söylüyorum birleşelim!*" diyerek seçimlerde işçi sınıfının ortak hareket etmesi gerektiğini söylemiştir.⁶⁷

62 Berlin'de Türk kolonisini bünyesinde toplayan Türk Ocakları tertibinde bir kulüp bulunmaktaydı. Bu teşkilatın başkanı Hamdullah Suphi [Tanrıöver] sekreteri Mehmet Vehbi [Sarıdal] idi. Almanya'da eğitim için bulunan Vedat Nedim [Tör], Nizamettin Ali [Sav], Ethem Nejat, Mustafa Nermi, İsmail Hakkı, Sadık Ahi [Eti], İlhami Nafiz [Pamir], Mümtaz Fazlı [Taylan], Nurullah Esad [Sümer], Lemi Nihad, Namık İsmail Alman sosyalist hareketinin tesiri altında kalmışlardır. Bu grup Berlin'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkasını kurmuş 1 Mayıs 1919'da Kurtuluş Dergisini çıkarmışlardır. Sayılğan, a.g.e.,s. 60.

63 Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.13.

64 Almanya'da bulunan Türk işçileri Spartakist Hareketinden etkilenmişlerdi. Hükümet tarafından Almanya'ya gönderilenler Berlin'de 250'yi geçen üyeli bir cemiyet teşkil etmişlerdir. Derneğin % 75'ini işçiler ve talebeler teşkil etmekteydi. Berlin'de 1918 sonlarındaki karışıklıklarda ihtilalcilerle işbirliği yapan bazı talebelerin Hamdullah Suphi [Tanrıöver]'in telkinleri sonucunda bu harekete katılmaktan vazgeçtikleri bilinmektedir. Bkz. Varlık, a.g.e.,s.71.

65 Sayılğan, a.g.e.,s.60.

66 M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.367-368.

67 Erdal, a.g.e., s.193-194.

İmalat-ı Harbiye Fabrikaları işçileri TİÇSF'de oldukça etkindiler. Nitekim partinin diğer ileri gelenleri arasında Zeytinburnu Fabrikası'ndan Ustabaşı Kamil, Tophane Fabrikası müstahdeminden Faruk, İmalat-ı Harbiye Mektebinden Muallim Ferit de bulunmaktadır.⁶⁸ TİÇSF kuruluşundan kısa bir süre sonra öteki solcu kuruluşlarla ortak bir cephe meydana getirmeye çalışmış ancak başarılı olamayarak Türkiye İşçi Derneği'ni ele geçirecek bir birlik yaratmayı denemiş ve yıl sonu seçimlerinde bu harekettten faydalanmak istemiştir. 1919 genel seçimlerine İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Niğde'den birer aday gösterilmiş, Çorum'dan da bir zat adaylığını koymuştur. İstanbul adayı Mehmet Vehbi Bey 14 oy almış, İzmir'de seçim yapılmamış, diğer illerdeki adaylar da herhangi bir başarı sağlayamamışlardır.⁶⁹

TİÇSF'nin siyasal yaşamı 1919 Eylül ayı ile 16 Mart 1920 İstanbul'un işgali arasında gelişmiş, bu tarihten sonra bölünmeler başlamıştır. Üyelerin bir kısmı İstanbul'da kalmış bir kısmı da Anadolu'ya geçmiştir. Fırka ideolojik olarak da ayrıma girmiştir. İstanbul'da kalanlar 3. Enternasyonale bağlı Gizli Türkiye Komünist Partisi'yle birleşmişler ve bu partinin " yeraltı teşkilatının yer üstündeki" bir uzantısı olmuşlardır. Bazı üyeler bu duruma itiraz etmişlerdir. Vedat Nedim (Tör), Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin) Burhan Asaf (Belge), kayıtsız şartsız Moskova'nın direktifleriyle idare edilmeyi kabul etmemişlerdir. Komintern temsilcisi Dr. Şefik Hüsnü ile çatışmış, ardından da fırkadan çekilmişlerdir. Mütareke döneminde TİÇSF ve Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) iki etkin sosyalist partiydi. TİÇSF bir aydınlar fırkası ve 3. Enternasyonal'e bağlı, Marksist Leninist bir örgüttü. T.S.F ise 2. Enternasyonal'e bağlıydı.⁷⁰

İstanbul'da dergileri kapanan Kurtuluş Grubu işgal koşullarının elverişsizliği yüzünden 15 ay boyunca faaliyette bulunamamıştır. Moskova'da Komintern'in üçüncü kongresi yapılırken (22 Haziran-12 Temmuz 1921) İstanbul'daki grup da Aydınlık dergisini çıkarmaya başlamıştır. Bu şehirde faaliyet gösteren Gizli TKP bu sıralarda kurulmuş olmalıdır. Bu tarihten sonra TİÇSF, Gizli Komünist Partisi'nin yer üstündeki uzantısı Aydınlıkta legal organı gibi çalışmıştır.⁷¹

1 Mayıs 1922'de Kâğıthane'de işçi bayramı kutlanmış, Dr. Şefik Hüsnü bir konuşma yapmış ve İsmail Hakkı da bir makale yayınlamıştır. İsmail Hakkı 8 binden fazla İstanbul işçisi 1 Mayıs vesilesiyle, Kâğıthane Mitingi'ne katıldıklarının kendi sınıfının amaçlarını savunan hatiplerin nutuklarını dinledikten sonra aşağıdaki maddeleri kararlaştırdıklarını bildirmektedir. Ferdietçiliğe karşı çıkılmış, iş ücretlerinin hayat pahalılığı oranında artırılmasını, işçilerin 8 saatten fazla çalıştırılmamalarını, işçi parti ve derneklerine her zaman müracaat edilmesinin sağlanmasını, maişet darlığını ve işsizliği arttıran Rus muhacirlerinin memleketlerine iade edilmelerini, bankalarda sermayelerini saklayanları yatırıma zorlayacak tedbirlerin alınmasını, işten çıkarmaların önlenmesi istenmekteydi.

68 Nejdet Sançar, Türkiye'de Kızıl Teşekküller-1" Mücadele, sayı 8, (Ekim 1964), 16; Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, s.720.

69 Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, s.717-718.

70 Tark Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922, 484. Dr. Şefik Hüsnü (Değmer) Jean Jaures okulundan yetişme bir sosyalistti. Kısa bir süre sonra münevver sosyalizminden Marksizm yoluyla ihtilalci sosyalizme geçmiştir. Üyelerinin çoğunu kaybetmiş yalnız Sadrettin Celâl (Antel) kalmıştır. Aclan Sayılğan'ın 1965 yılında Şevket Süreyya Aydemir'le yaptığı röportajda şu bilgiler bulunmaktadır: "...Şefik Hüsnü münevver sosyalizmden Marksizm yoluyla ihtilalci sosyalizme geçti ve Türkiye Komünist Partisini kurdu. O zaman arkadaşları kendisini terk ettiler yanında Sadrettin Celal'den başkası yoktu. 1923'te ben Türkiye'ye (İstanbul'a) geldim. Partiye intisap ettim. Teşkilat genişledi. Komünist Partisinin kuruluşunu Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in partiyi kurduğu tarihi kabul etmek en akla yakın olanıdır. Zira günümüze kadar süren komünist geleneği Dr. Şefik Hüsnü'nün teşkilatıdır. Eğer bu gün de böyle bir teşekkül varsa Dr. Şefik Hüsnü zincirinin bir devamıdır." Sayılğan, a.g.e., s.67. 11 numaralı dipnot.

71 Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, s.722.

İmalat-ı Harbiye Fabrikaları'nın da bağlı olduğu Fabrikalar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin memurlarına her ay düzenli maaş verdiği halde buralarda çalışan ameleye aylarca ücretlerinin verilmemesi protesto edilmekteydi, asri ihtiyaçlara uymayan Cemiyetler Kanununun ilga edilmesi grev ve sendika hakkının verilmesi istenmektendi. İlköğretimin ücretsiz ve zorunlu olması dile getirilmiştir. Beyannamenin sonunda ise yaşasın Sovyetler Rusya'sı! Yaşasın Cihan Komünist İnkılabı! Bütün kuvvet işçilere !" nidalarıyla son bulmuştur.⁷²

1922 yazında İstanbul'da belli başlı iki adet Marxist işçi örgütü bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan biri yerli azınlık unsurların ağırlıkta olduğu "Beynelmilel İşçiler İttihadı" diğeri ise Aydınlık çevresinin yönettiği "Türkiye İşçiler (veya İşçi) Derneği"dir. Bunların haricinde sendika niteliği taşıyan sosyalist fırkaları, onlara bağlı cemiyetler, 1.500 kadar işçi üyesi bulunan Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası (Taşnaksutyun), Osmanlı Mürettepler Cemiyeti, reji tütün işçileri ve başka sola yakın teşekküller İstanbul işçilerini aralarında paylaşmışlardır.

Türkiye İşçi Derneği 1922 yılı Temmuz ayında İstanbul'da bulunan bütün sol partileri birleşmek üzere bir çağrıda bulunmuştur. Amele Sıyanet Cemiyeti ile Türkiye Sosyalist Fırkası bu toplantıya katılmayı reddetmiş, Beynelmilel İşçiler İttihadı, Mürettepler Cemiyeti, Müstakil Sosyalist ve Ermeni Sosyal Demokrat Fırkaları tarafından gönderilen delegeler 21 Temmuz 1922'de toplanmışlarsa da birleşme kararı alamamışlardır.⁷³ 1921 yılından itibaren İstanbul'da faaliyette bulunan Türkiye Komünist Gençler Birliği (TKGB) TİÇSF ile bağlı bulunmaktaydı. Bu teşkilatın 1923 yılı 1 Mayıs'ında hayli faal olduğu görülmektedir. Bir Mayıs için hazırlanan beyannameler matbaada iken polis tarafından basılmıştır. Bunun üzerine yeni beyanname basma işi TKGB'ye verilmiş ve bu görev 24 saat için başarılmıştır. Basılan sekiz bin beyanname bir gecede İstanbul'un dört bir yanına dağıtılmıştır. TKGB'nin birçok müessese ve okulda hücre örgütlenmesi bulunmaktaydı. İmalat-ı Harbiye Fabrikasında bir hücre ve beş uzuv (kişi) bulunmaktaydı.⁷⁴

4.4. İşçi Dernekleri

İmalat-ı Harbiye işçileri 1908 Temmuzunda Meşrutiyetin ilan edilmesiyle işçi hakları konusunda siyasal girişimlerde bulunmuşlardır. İlk girişim 1908 Ağustos ayında *Osmanlı Terakki-i Sanayii Cemiyeti'nin* kurulmasıyla olmuştur. Kısa süre sonra bu cemiyetin yerine Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti kurulmuştur. İmalat-ı Harbiye işçileri; Mesai Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ve İşçi Derneklerinde etkindiler.

Eylül 1921 tarihinde Aydınlık dergisine işçi tarihi hakkında bilgi veren Ağâh, İmalat-ı Harbiye mensubuydu. İşçi tarihi ile ilgili verdiği bilgiler aynı zamanda İmalat-ı Harbiye işçilerinin de tarihiydi. Nitekim Ağâh 1909'da kurulan Osmanlı Sanatkârân Cemiyetine üye olduğu gibi TİÇSF faal üyelerindendi. 1921 Eylül ayında toplanan İşçi Dernekleri Temin-i İstikbal Sandığı idaresinin amele murahasalara verilmesini kararlaştırmışlardır. Alınan diğer kararlar ise şunlardır:

1-Dünyanın her tarafında erbab-ı say ve amelenin bütün içtimai kıymetleri vücuda getiren yegâne faydeli anasırlar olduğu halde azami sefalet ve mahrumiyet içinde yaşamalarını mucip olan ve insanların insanlar, milletlerin milletler tarafından soyulması esasına istinat eden hal-i hazır esasat-ı içtimaiye ve hukukiyesini kongre protesto eder.

72 Erden Akbulut- Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 1. Cilt 1919-1923, s.140-141.

73 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, s.725-726.

74 Erden Akbulut- Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 1. Cilt 1919-1923, s.335-339.

2-Bu protestoya verilecek en ameli ve müessir aynı feci maişete mahkûm olan işçilerin el ele vererek müşterek menfaatlerini ittihadın verdiği kuvvetle müdafaa etmek olduğunu idrak eden kongre umum Türkiye proletaryasının müttehit burjuvazi kuvvetlerine karşı aynı teşkilat etrafında müttehit kudretli bir cephe teşkil etmesini ve ilk imkân husulünde mümasil-i milel-i saire dernek ittihatlarıyla temasa gelmesini temenni eder.

3-Kongre bu şuurlu tezahüratın cihan proletaryasına iblağını kararlaştırır, onları Türkiye işçileri namına selamlar. Ve içtima-i inkılabın babası (Karl Marks)'ın meşhur: "Bütün Dünya Proletaryası Birleşiniz!" hitabını tekrar eder. Yaşasın bütün dünya işçilerinin sermayedarlığa karşı beynelmilel ittihadı!⁷⁵

4.5 Kurtuluş Savaşı Yıllarında Anadolu'da Sol'un Gelişimi; Türkiye Komünist Fırkası ve İmalatı Harbiye İşçileri

Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'da 1920 yılının ikinci yarısıyla 1922 yılının ilk yarısında canlı bir solculuk hareketi yaşanmıştır. Bu canlılığı geliştiren temel faktör BMM'nin Sovyet yönetiminden yardım sağlama eğilimi olmuştur. Anadolu hareketi Sovyetlerden silah, mühimmat ve para yardımı almak isterken Sovyet yönetimi de Anadolu'ya Bolşevizm'i ihraç etmek istiyordu. Anadolu'da güçlü bir İttihatçı sol bulunmaktaydı. İttihatçılar başından beri bir devlet sosyalizmini savunmaktaydılar. Aslında savunulan sistem devlet sosyalizminden çok Bismarççı devlet kapitalizmiydi. Cumhuriyet Türkiye'sinde olduğu gibi İttihatçıların da amacı ulusal bir burjuvazi yaratmaktı.⁷⁶

Mustafa Kemal Paşa, 18 Ekim 1920 tarihinde Resmi Türkiye Komünist Fırkası'nı kurduştur. Partinin ileri gelenleri arasında Tevfik Rüştü [Aras], Mahmud Esat [Bozkurt], Yunus Nadi [Abaloğlu], Kılıç Ali, Hakkı Behiç [Bayıç], İhsan [Eryavuz], Refik [Koraltan], Eyüp Sabri [Akgöl], Süreyya [Yiğit] gibi meclis üyeleri bulunmaktaydı.⁷⁷ Resmi Komünist Fırkası, Sovyet Rusya'yla ilişkileri geliştirmenin yanında, Yeşil Ordu ve Halk Zümresini dağıtmak amacıyla kurulmuştur. Çerkes Ethem ayaklanması dolayısıyla sol hareketler bastırılmaya başlandığı sırada parti kendiliğinden yok olarak üç ay kadar faaliyet gösterebilmiştir.

Gizli Komünist Partisi ise 1920 yazında Sovyet ülkelerinden gönderilen solcuların etkin oldukları partiydi. Bu partinin Mustafa Suphi'nin Bakü'de oluşturduğu Türkiye Komünist Partisinin Anadolu şubesi olması mümkündür. Gizli (Hafi) Komünist Partisi İstanbul Hükümetini yani Hürriyet ve İtilaf Partisini İngiliz politikasının aleti olarak görmekte, Kuva-yı Milliye Hükümetini ise eski İttihatçıların komünizmden yana görünmeye çalışarak aslında aldatıcı bir milliyetperverliği temsil ettiğini düşünmekteydi. TKP'nin her iki hükümetle de ilgisinin bulunmadığını ilan etmiştir.⁷⁸

75 Agâh, ag.e., s.66.

76 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, s.258, 267.

77 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, s.267, 307-308.

78 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, s.307-319. Bolşevikler, Rusya'da idareyi ele geçirdikten sonra emperyalist olarak gördükleri devletlere karşı mücadeleye girişmiştir. Sovyet Rusya'nın desteği ve yönlendirmesiyle hareket eden Mustafa Suphi 1918 yılında Türkiye Komünist Teşkilatını kurmuş 10-15 Eylül 1920'de Bakü'de yapılan kongre ile Türkiye Komünist Teşkilatı partiye dönüşerek Türkiye Komünist Fırkası adını almıştır. Türkiye Komünist Fırkası emperyalistlere karşı verilen mücadelede Anadolu Hükümeti ile birlikte çalışacak aynı zamanda Türkiye'de propaganda ve teşkilatlanmayı devam ettirip Türkiye'de Sovyet rejiminin kurulmasına zemin hazırlayacaktı. Türkiye Komünist Partisi, merkez heyet ve teşkilatını Bakü'den Türkiye'ye nakletme kararı almış ancak Ankara Hükümeti buna izin vermeyerek Erzurum-Trabzon yolu ile bu heyeti sınır dışı etmiştir. Bu olaydan hemen sonra 28/29 Ocak 1921 gecesi Mustafa Suphi ve arkadaşları Karadeniz'de öldürülmüşlerdir. Bkz. *Yavuz Aslan, Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s.375-376.

Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri

Dimitir Şişmanov 1920 yılında tutmuş olduğu raporunda sol hareketler hakkında şu bilgileri vermektedir: “Zonguldak, Ereğli kömür havzasında, Ankara Silah Fabrikasında (İmalat-ı Harbiye,) Eskişehir Demiryolu işçileri arasında, Adana’da çırçır dokuma fabrikalarında, Trabzon, Rize, Samsun, İnebolu liman işçileri arasında, kayıkçılar ve deniz işçileri arasında, Balya madeninde, İzmir Halkapınar fabrikalarında komünist gruplar kurulmuştur. İstanbul ve Anadolu’da bulunan komünist gruplarının birbirleriyle bağlantı kurmaya giriştiklerini ancak İstanbul’un işgal altında olması nedeniyle birleşmede zorluk çekmişlerdir. Bundan dolayı ilk önce Anadolu’daki komünist teşkilatlar bir merkez etrafında toplanmaya çalışılmıştır. Böylece Türkiye Komünist Partisi 14 Temmuz 1920’de Ankara’da kurulmuş oldu. Çeşitli vilayetlerde gizli olarak çalışan 12 komünist teşkilatı Türkiye Komünist Partisiyle birleşti. Parti kurulduğu zaman 500 aktif üyesi bulunmaktaydı. Ankara’da sadece Silah Fabrikalarında partinin 85 üyeli bir teşkilatı bulunmaktadır.”⁷⁹

5.1. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) ve İmalat-ı Harbiye İşçileri

Gizli TKP’nin büyüme ve resmi bir nitelik kazanması; Dâhiliye Vekâleti’nin 7 Aralık 1920 tarihinde fırka program ve nizamnamesini tasdik etmesiyle Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) adıyla kurulmuştur. İdarecileri Tokat Mebusu Nazım, Bursa Mebusu Şeyh Servet, Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü, Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu ve Ziyetullah Nevşirvanov idi. THİF Çerkes Ethem’le işbirliği yaparak hükümeti devirmeye çalıştığıyla suçlanmıştır. İki ay kadar faaliyette kalarak Çerkes Ethem ayaklanmasının yarattığı solu bastırma havası içerisinde bu fırka da son bulmuştur. Ancak Sakarya Savaşı’ndan sonra Büyük Millet Meclisi’nin çıkardığı bir kanunla hükümeti devirme suçundan mahkûm edilenler serbest bırakılmışlardır. Bu grup altı ay kadar sonra yeni Hayat Dergisini çıkararak THİF’yi canlandırmıştır. THİF ilk döneminde İslam’la uzlaşma ve köylü sınıfının üstünde durma çabası görülürken ikinci dönemde İslam’la uzlaşma çabasından vazgeçtiği bilinmektedir.⁸⁰

Sovyet elçisi tarafından Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası hakkında günce tutulmuştu. Bu günlüğün 20 Haziran 1922 tarihli kısmında işçileri kendi taraflarına çekmek için “sosyalist” Numan Usta cephesiyle “komünist” THİF arasındaki rekabete değinilmektedir.

“Komünist Partisi’nin demiryolu proletaryası üzerindeki etkisi çok büyük. Yöneticilerinden yalnız biri sosyalist, bütün diğerleri komünist partisine mensup. Eksiksiz ve gerekli düzeyde bir parti yönetimi olmadan da teşkilat iyi çalışıyor. Literatür yok. Komünistlerin demiryolu işçileri üzerindeki etkisinin gücünü göstermesi bakımından şu örnek ilginçtir: Tefik Rüştü [Aras], Numan Usta ve kendi teşkilatları için hayli çaba harcayan sosyalistler şimdiye kadar partilerine ancak beş kişi kazanabildi. Kaldı ki, bunlar da silah fabrikasından ve işçi aristokrasisi arasından kişiler. İşçi yığınları sosyalistlere inanmıyor. Çünkü onların neredeyse tamamı burjuvazi arasından geliyor. Ve ne politikalarında ne de eylemlerinde kararlılar. Numan Usta işçi kesiminden, ama daha önce İttihatçı olduğu ve hükümet onu Meclis üyesi olarak bıraktığı için itibarı sarsılmış ve işçilerden tamamen uzaklaşmış...” “... Fişekhanede komünistlerin sayısı ve etkisi henüz pek büyük değil. Bunun sebebi, orayı iktidarın açık himayesinde sosyalistlerin idare etmesi, orada burjuvalarla ve iktidar adamlarıyla akraba işçilerin bulunması. Örneğin Yunus Nadi’nin yeğeni ve Kâzım Paşa’nın yaverinin amcaoğlu bu fabrikada çalışıyor.”⁸¹

79 Nurettin Menekşe, *Türkiye’de Komünizm*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967, s.45-47.

80 Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925*, s.322-324, 356-358.

81 Erden Akbulut-Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, s.230.

31 Temmuz 1922 tarihinde THİF'in önde gelenlerinden Ziynetullah Nevşirvanov'un "Anadolu'da Mesleki Uyanış" isimli raporunda silah atölyelerinde çalışan işçilerin hastalık sandıkları hakkında şu bilgi verilmektedir:

"Bunları bu işletmedeki ustalar kurdu. Buralarda çalışan ustalar hükümet tarafından teşvik edilip işleri idare ediyor, ünlü ittihatçı Mentеше Mebusu Doktor Tevfik Rüştü ve İstanbul Mebusu Numan'ın etkisinde bulunuyor. Bunlar teşkilatla ilgili bütün işler hakkında milli ekonominin ve Milli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kodamanlarıyla görüşüp önceden karar veriyor ve işçilerle sorunları ancak bundan sonra tartışılıyor. Son zamanlarda bu atölyelerde çalışan işçiler Türkiye Halk Komünist Partisi'ne (THKP) geçmeye başlamıştı. Bunun farkına varan hükümet işçilerin dikkatini Komünist Partisi'nden alıkoymak amacıyla, 'hemen hastalık sandığını' kurdurttu. Atölyeler orduya bağlı. Ustabasılar subayların emrinde çalışıyor. Ve hükümetin çömezleri durumunda. Bu koşullarda bu 'ustalar' teşkilatı, Komünist Partisi'ne yönelişteki artışın da gösterdiği gibi, işçilerin yükselen sınıf bilinci karşısında dağılmaya mahkûm."⁸²

İlerleyen günlerde THİF. Ankara örgütü demiryolu, İmalat-ı Harbiye ve öğretmenler sendikalarını birleştirmeye çalışmıştır.⁸³ 7 Eylül 1922 tarihinde Golman isimli görevli THİF'nin düzenlemiş olduğu kongresiyle ilgili gelişmeleri KEYK Doğu Bölümündeki Brike'ye göndermiştir. Yunanlarla savaşın devam ettiği bir sırada İmalat-ı Harbiye işçilerinden bazılarının THİF'ye katıldıklarını ve işçilerin greve gitmelerinden şöyle bahsedilmiştir:

"...Askeri Fabrika [İmalat-ı Harbiye] yöneticisinin emriyle, orada işçi olan ve kongre çalışmalarına katılan MK aday üyesi Muhiddin on günlüğüne işten çıkarılmış. Bunu protesto etmek için iki saat önce bütün fabrika işçileri işi durdurmuş, Müdafaa-i Milliye bir heyet göndermişler ve Muhiddin yeniden işe alınmazsa grev ilan edeceklerini bildirmişler. Bundan başka torna tezgâhlarını bozmakla suçlanan on işçinin de cezalarının kaldırılmasını istemişler. Bu konuda fabrika yönetimi, Ankara komitesi ve MK temsilcileri arasında bir toplantı yapıldı. Demiryolu işçileri birliği de, askeri fabrikalardaki işçi kardeşlerini destekleyeceklerini bildirdiler. Gerçi cephede saldırı devam ederken greve gitmek uygun değil, ama işçilerin Türkiye Komünist Partisi'ni (T.K.P.) savunmaya hazır olması, hem egemen sınıflara hem de partiye ne yapmaları gerektiğini çok iyi gösteriyor..."

Aynı raporun ilerleyen kısmında askeri fabrikalarda çalışan metal işçilerinin "Türkiye Metal İşçileri Sendikası" kurulması için kampanya başlatılmasından bahsetmektedir. Hükümetin sendikanın kuruluşuna karşı çıkacağı belirtilerek diğer sendikaların desteğinin gerekeceği bildirilmekteydi. Bu konuda yasal olmayan sendika örgütlenmesinin faydalı olmayacağı belirtilmiştir. İmalat-ı Harbiye işçileri askerleştirilmiş, sendika ve parti örgütlerine girmeleri yasaklanmıştı. Buna rağmen Ankara'da bulunan 300 İmalat-ı Harbiye işçisinden 50'si komünistti. THİF'nin IV. Kongresinde açılacak sergisi için İmalat-ı Harbiye işçileri orak-çekiç de dahil olmak üzere kendi üretimlerini göndereceklerdi.⁸⁴

82 Erden Akbulut-Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, s.268.

83 Erden Akbulut-Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, s.275.

84 Erden Akbulut-Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, s.291-295. Anadolu'da bulunan İmalat-ı Harbiye işçilerinin mevcudu 1922 yılında şu şekildeydi: Ankara'da: 600, Kayseri'de: 250, Keskin'de 150 toplamda 1.000 işçi bulunmaktaydı. Bkz. Erden Akbulut-Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, s.403.

Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri

1922 yılının 1 Mayıs'ında Ankara'da İşçi Bayramı kutlaması yapılmıştır. Kutlamada İmalat-ı Harbiye işçileri de yer almıştır. İstanbul Mebusu Numan Usta, İzmir Mebusu Yunus Nadi ve Menteşe Mebusu Tefik Rüştü Bey kutlamalara katılmışlardı. Yeni Türkiye'de kutlanmış olan bu ilk 1 Mayıs'ı Ankara Hükümetinin solcularıyla Sovyet Yönetimi taraftarı solcular birlikte kutlamışlardır.⁸⁵

Ankara'daki Rusya Federasyonu Elçiliğindeki görevli Hüseyin Hüsnu 1 Mayıs 1922'deki kutlamalarını şöyle değerlendirmiştir. "...Mayıs bayramını çok iyi geçirdik. Şehrin istasyon arkasında takriben 300 kadar amelenin toplandığını miting yapılmıştır. Türkiye'de sosyalizm tarihinde ilk mayıs bayramı yapıldı, bu hareket Türk köylü ve işçisi için büyük bir başarıdır. Amele kitleleri arasında yavaş yavaş hareketler başlıyor. Nitekim şimendifer amelesi tarafından birlik (soyuz) oluşturulmuş, nizamnamesi hükümete verilerek tasdik edilmiştir. Bu birlik amelesi *Bir Mayıs* akşamı işçiler menfaatine bir konser verdi. Ankara bu akşam bir proleter akşamı yaşadı. Çünkü o akşam tertip edilen piyes tamamıyla işçi alemini tasvir ve temsil etmiş, işçilerin burjuva ve kapitalistler elinde ne kadar ezildiğini ve bin-netice onlar için halasın nere olduğunu pekala göstermiştir. Önce her sınıf halk ile şehir tiyatro binası hıncahınç dolmuş idi. İşçilerin bu oyunu halkın sürekli alkışları arasında nihayet buldu. Şimendifer amelesi "Halk İştirakiyun Fırkasıyla, Silah Fabrikası (Voyni Zavod) amelesi şimdilik hükümet uşakları olan Büyük Millet Meclisi azalarından sosyalist murahhas Numan Usta, Tefik Rüştü ve ilh. kimseler elindedir. Yani demek istiyorum ki ameleleri bir taraftan Halk İştirakiyun Fırkası kendisine, diğer taraftan Tefik Rüştü ve Numanlar kendisine çekiyorlar. Her iki grup arasında da hummalı bir faaliyet var ki şüphesiz biz her ikisini de teşci (cesaretlendirme) ederek hiç olmazsa bir esas kurulmasını her şeye tercih ediyoruz..."⁸⁶

23 Kasım 1922 tarihinde Ankara Silah Fabrikasında yangın çıkmış ve bir yıl kadar fabrika kullanılamamıştır. Buradaki işçiler Adapazarı'nda atlı nakliye arabası üreten fabrikaya nakledilmişlerdir. 1923 yılında yanan fabrika tamir edilmiş ve Ağustos ayında Gazi Mustafa Kemal Paşa, eşi Latife Hanım, ordu komutanları, vekiller heyeti üyeleri ve ileri gelenlerin katılımıyla fabrikanın açılışı gerçekleştirilmiştir.

1 Mayıs 1922 mitinginde konuşma yapan İmalat-ı Harbiye işçilerinden Osman Alp burada Mustafa Kemal Paşa'dan bazı taleplerde bulunmuştur. Osman Alp dinç ve etkileyici bir ses tonuyla: "Amelenin refahını temin edecek olan kanunların hazırlanmadığını bir günlük ihtiyacından fazlasını kazanamayan amelenin bayramlarda ve resmi tatillerde aç kalma felaketiyle baş başa kaldıklarını hasta amelelere yevmiye verilmediğini, ihtiyarlayan amelelere maaş bağlanmadığından sürünmeye mahkûm olduklarını söylemiştir. İstanbul'un baskıcı idaresinden kurtularak Anadolu'ya geldiklerini burada kendilerine gösterilen kardeşçe davranışlardan dolayı çok mutlu olduklarını, Milli Mücadele'yi bütün amelenin desteklediğini bildirerek Gazi Paşa'dan haklarını koruyacak bir amele kanunun yapılmasını" Türk milletinin bir evladı sıfatıyla talep etmiştir. Mustafa Kemal Paşa da cevap olarak "Toplumun her sınıfının fakirlik içinde olduğunu, herkes gibi amelenin de refahını düşünmenin vazifeleri olduğunu söylemiştir. Ancak amele yevmiye alırken

85 *Hâkimiyet-i Milliye*, Numara: 497, 3 Mayıs 1922, s.2; Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, s.464-465. Türkiye'de kutlanan 1 Mayıs İşçi Bayramları için Bkz. Zafer Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları-I; Cumhuriyet Öncesi", *Tarih ve Toplum*, 41, Mayıs 1987, s.191-198. 1925 yılında hazırlanan "Mayıs 1 Nedir" isimli broşürde İmalat-ı Harbiye işçileriyle ilgili şunlar yazılmıştır: "İzmir'de Ankara'da, Adapazarı'nda bilhassa memleketin en şuurlu işçileri olan İmalat-ı Harbiye işçileri içtimalar yapmışlar, nutuklar söylemişler, piyesleri temsil etmişlerdir." Bkz. Zafer Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları-II; Cumhuriyetin İlk Yılları", *Tarih ve Toplum*, 43, Temmuz 1987, s.45.

86 Erden Akbulut-Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, s.339.

serhatlerde şehit olan askerlere yevmiye verilmediğini eklemiştir. Amelenin hukukunun muhafaza edileceğinden emin olmalarını” istemiştir. Etrafına toplanan ameleler hep bir ağızdan teşekkür etmişlerdir. Ancak Gazi Paşa'nın fabrika gezisi devam ederken bu defa da Almanya'da çeliğe su verme ve çeliği sertleştirme üzerine ihtisas yapmış olan Osman Usta'nın talepleriyle karşılaşmıştır. Osman Usta “Vatan ve milletimiz için sizin ve arkadaşlarınızın gösterdiği büyük çabaları asla unutulmayacaktır. Biz de var gücümüzle size yardımcı olmaya çalıştık. Ancak memur, asker ve zabıtana tanınan hakların işçilere tanınmadığını, onların emeklilik hakları olduğu halde işçilerin emeklilik haklarının olmadığını bildirmiştir. Ayrıca yevmiye ile çalışan işçiler cuma ve resmi tatil günlerinde yevmiye alamadıklarını” dile getirerek sosyal hakların tanınması konusunda yardım etmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa söylenenleri ciddiyetle dinledikten sonra;

“-Usta çok doğru söylüyorsun. Askerlerimiz, zabitlerimiz, çoluk çocuklarını bırakarak cepheye koştular; vatanları için kanlarını akıttılar, canlarını verdiler. Siz işçi arkadaşlarım da gece gündüz çalışarak onlara silah ve cephane yetiştirdiniz. Vatanımızı birlikte kurtardınız. Onların da sizin de çalışmalarınız aynı değerdedir. Bu farklılık Osmanlı Devleti zamanından beri var olan uygulamaların neticesidir. Yeni hükümetimiz bu gibi yanlışlıkların önüne geçecek ve süratle işçi hakları kanununu ele alacaktır. Müsterih ol ustam” cevabını vermiştir.⁸⁷

5.2. Türkiye Komünist Partisi (TKP) Üyesi Hüsametdin [Özdoğu]'nun İmalat-ı Harbiye Fabrikaları Hakkında Tuttuğu Rapor

Hüsametdin [Özdoğu]⁸⁸ 1921 yılında İstanbul'dan Ankara'ya geçerek Milli Kurtuluş Hareketine katılmıştır. Silah Fabrikasında tesviyeci olarak işe başlayan Hüsametdin [Özdoğu] 1921 yılı sonunda Halk İştirakiyon Fırkasının illegal teşkilatına üye olmuştur. Grev ve işçi hareketlerinin yükselmeye başladığı bir dönemde parti ve azalar da takibata uğramışlardır. Silah Fabrikalarındaki şüpheli işçiler sorgulanmıştır. Yüksek rütbeli subaylardan kurulmuş bir heyet aralarında Hüsametdin Bey'in de [Özdoğu] (Aziz) bulunduğu 110 işçinin ifadesini almıştır. Bu sorgulanmalardan kimse tutuklanmamıştır. Ancak sonraki dönemde legal kadrolarda dahil olmak üzere tutuklanmalar başlamıştır. Bu sırada Hüsametdin [Özdoğu] Ankara vilayet komitesine üye seçilmiştir. Ancak çalıştığı silah fabrikasında patlama çıkması üzerine bütün işçiler Adapazarı fabrikalarına nakledilmişlerdir. Adapazarı'nda parti hücrelerinde sekreter olarak çalışmıştır. Bu parti hücrelerinin idaresi altında ilk defa 1 Mayıs düzenlenmiştir. 1923 yılında düzenlenen bu 1 Mayıs yürüyüşü sonrası Ankara'daki bütün parti üyeleri tutuklanmış Adapazarı ile bağlantı kesilmiştir. Bunun üzerine 1923 yılında İstanbul teşkilatıyla Dr. Şefik Hüsnü ile bağlantı kurulmuştur. Aynı yıl Hüsametdin Bey Ankara Silah Fabrikasına geri çağırılmıştır.⁸⁹ Hüsametdin Bey [Özdoğu] 1924 yılında tuttuğu *“İmalat-ı Harbiye Hakkında Kimi Ayrıntılar”* isimli rapor Ankara'daki Silah Fabrikaları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.⁹⁰

87 Varlık, a.g.e., s.151-154.

88 Hüsametdin'in [Özdoğu]'nun Komünist Partisi'ndeki rumuzu Aziz'dir.

89 Hüsametdin [Özdoğu] 1902 yılında Silivri'de doğmuştur. Babası tekel idaresinde çalışmaktaydı. İlkokulu bitirdikten sonra ziraat teknik okuluna devam etmiştir. Daha sonra küçük bir atölyede tesviyeci olarak işe başlamış 1921 yılında Ankara'ya geçmiştir. 1923 yılında İngiliz sermayeli Aydın demir yolunda 16 gün süren grevi yönetmiştir. 1924 yılında Komintern ve Profintern kongrelerine katılmak üzere Moskova'ya gönderilmiştir. Moskova'da KUTV'a girerek 1926'ya kadar eğitim görmüştür. 1926'da Türkiye'ye döndü. İzmir ve İstanbul komitelerinde çalışmıştır. 1927 tevkifatından sonra geçici MK üyesi olmuştur. 1929'da tutuklanarak 1933 yılına kadar cezaevinde kalmıştır. 1934 yılında Sovyetler Birliğine giderek KUTV'da 1936 yılına kadar yüksek kurs öğrencisi olmuştur. Daha sonra Türkiye'ye dönerek parti çalışmalarını yürüttü. 1946'da Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun kurduğu Türkiye Sosyalist Partisi'nde yer aldı. 1947 TKP Davasında yargılanarak mahkûm edildi. Bkz. Erden Akbulut-Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 2. Cilt 1924-1926, s.332-333.

90 Erden Akbulut-Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 2. Cilt 1924-1926, s.132-134.

Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri

Hüsamettin'in [Özdoğu] (Aziz) tutmuş olduğu başka bir raporda bütün amele cemiyetlerinin illegal bir şekilde ele geçirilmesinin önemini vurgulanmaktadır. Hükümeti ele geçiren liberal ve nasyonalist partiler kendi adamları vasıtasıyla geçici olarak kurdurdukları işçi cemiyet ve dernekleri işçiler arasındaki örgütlenme fikirlerini baltalamaktaydı. Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti, Sosyalist Partisi, İstanbul Amele Birliği bu tür geçici olarak kurulan örgütlenmelerdir. Bu tür örgütler burjuvaziye hizmetlerini bitirdikten sonra faaliyetlerine son verildiği bildirilmektedir. Bu amaçla kurulmuş olan parti, cemiyet ve derneklerin legal yollarla ele geçirilmesinin önemi büyüktü. Hüsamettin [Özdoğu] bu şekilde kurulmuş olan Ankara İmalat-ı Harbiye İşçileri Cemiyeti, Dekovil İşçileri Cemiyeti, Şark Şimendifer İşçileri Cemiyeti örgütlerinin kısmen ele geçirildiğini bildirmektedir.⁹¹

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde sanayileşme hamlesi ilk olarak askeri ihtiyaçlar alanında olmuştur. Düzenli orduya geçilirken orduların giyim-kuşam, silah ve mühimmat ihtiyaçlarının karşılanması için oluşturulan fabrikalarda üretimi gerçekleştirecek işgücü askerlik mükellefiyetinden faydalanılarak giderilmeye çalışılmıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde 4 binden fazla işçinin çalıştığı Tophane/İmalat-ı Harbiye Fabrikaları Birinci Dünya Savaşı'nda hem işletme ve üretimde hem de işçi istihdamında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. En kalabalık işçi kitlesine sahip olan silah fabrikaları işçileri arasında örgütlenmeler başlamıştır. Türkiye'de ilk işçi örgütü bu fabrikalarda gizlice kurulmuş olan Osmanlı Amele Cemiyeti'dir. Bu cemiyet Türkiye'de kurulmuş ilk işçi cemiyeti olması bakımından önem arz etmektedir. Tophanede gizli olarak faaliyet gösteren bu örgütün Sultan II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine karşı faaliyet gösteren Jön Türklerle ittifak halinde olduğu görülmektedir. 1908'de Meşrutiyetin yeniden ilanı ile birlikte Tophane Fabrikalarında (İmalat-ı Harbiye) çalışan işçiler çalışma yaşamlarının düzenlenmesi ve çağdaş haklara sahip olabilmek için harekete geçip Osmanlı Sanatkârân Cemiyetini kurmuşlardır. Bu cemiyetin çalışmalarıyla işçiler için bir emeklilik ve yardım sandığı oluşturulmuştur. Ancak Ragıp Tevfik gibi işçiler Sanatkar Cemiyetini işçilerin değil memur sınıfındaki kişilerin kurduğunu söyleyerek sosyalist bir örgüt olarak görmemiş ve karşı örgütlenmeye geçmiştir. Bu dönemde Tophane işçilerinin Osmanlı Sosyalist Fırkasıyla ilişkili oldukları görülmektedir. Nitekim TSF'nin yayın organı olan İştirak'ta Tophane/İmalat-ı Harbiye işçilerinin hakları için makale yazılmıştır. 1919 yılında İmalat-ı Harbiye çalışanlarından Numan [Ustalar] İstanbul'dan mebus seçilmiş ve tarihimizde ilk işçi mebus unvanını almıştır. Ancak Numan [Ustalar]'ın Mesai Fırkası'ndan seçimi kazanması Türkiye Sosyalist Fırkası tarafından eleştirilmiştir. Numan [Ustalar]'ın hakiki bir sosyalist olmadığı ve seçimi İttihat Terakkinin gücüyle kazandığını ilan etmiştir.

Mütarekeyle birlikte Osmanlı Devleti sınırları içerisinde özellikle İstanbul'da sol hareketlerde artış yaşanmıştır. Moskova eksenli Bolşevik hareketler İmalat-ı Harbiye işçileri arasında yayılmaya başlamıştır. İmalat-ı Harbiye işçilerinin bu dönemde Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti, Türkiye Sosyalist Fırkası, Mesa-i Fırkası, Türkiye İşçi ve Sosyalist Fırkası ve İşçi Dernekleri etrafında toplandıkları görülmektedir. Yunan işgaline karşı savaş verilirken işçiler imkânsızlıklar içinde orduya silah ve mühimmat yetiştirmeye çalışıyorlardı. Anadolu'daki silah tamirhanelerinde Bolşevik İhtilalin etkisi altında bulunan bulunan işçiler ve örgütlenmeler vardı. Savaş devam ederken grevler yaşanmıştır. Ankara'da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası İmalat-ı Harbiye işçilerini yanına çekmeye çalışan bir partiydi. Ankara'da Numan [Ustalar], Tevfik Rüştü [Aras], Yunus Nadi [Abaloğlu] işçileri hükümet etrafında

91 Erden Akbulut-Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlik Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 2. Cilt 1924-1926, s.127.

teşkilatlandırmaya çalışan gruptu. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ise daha çok Sovyetler merkezli bir solu savunan ve hükümet grubuyla çatışan diğer bir sol grup olmuştur. Türkiye'deki işçi hareketleri tarihinde ve bu doğrultudaki siyasal örgütlenmelerde İmalat-ı Harbiye İşçileri oldukça faal olmuşlardır. İşçiler arasında sol düşüncenin farklı fraksiyonları kendini göstermiştir. Bu çeşitlilik zaman zaman çatışmaya dönüşmüştür. Çatışma üç olayda bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Bunlardan birincisi Ragıp Tevfik'in Osmanlı Sanatkâran Cemiyetini bir sosyalist örgüt olarak görmeyerek karşı örgütlenmeye geçmesidir. İkinci olarak Numan [Ustalar]'ın 1919 seçimlerinde mebus seçilmesi sonucunda Türkiye Sosyalist Partisi'nin Numan Ustaların sosyalizmi temsil etmediğini ilan etmesi ve son olarak Komünist Parti ve Türkiye Halk İştirakiyun Partisi'nin Türkiye yanlısı sosyalistlere karşı Sovyet komünizmini savunması şeklinde özetlenebilir.

KAYNAKÇA

1.Arşivler

1.1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A. MKT. 137/38, 02 Şaban 1264 (4 Temmuz 1848).

BEO, 2576/193192, 3 Mayıs 1321 (16 Mayıs 1905).

Y. PRK. EŞA 36/36, 20 Ağustos 1900.

Y.A. HUS. 234/31, 21 Şubat 1305, (5 Mart 1890).

Y.PRK.MYD, 24/19, 10 Haziran 1307 (23 Haziran 1901).

YPRK, ASK, 8/10, 4 Ramazan 1298, (31 Temmuz 1881).

1.2.TBMM Arşivi

TBMM Arşivi Numan [Ustalar] Dosyası.

TBMM Arşivi, Süleyman Demirezen Dosyası.

2.Zabıt Cerideleri

TBMMZC, Devre: 1, İçtima senesi: 2, Birleşim: 117, Cilt: 14, 26.11.1337 (26 Kasım 1921).

3.Nizamnameler

Amele Nizamname-i Dahilisi , Düstur I. Tertip VI, 1376, 26 Şubat 1893.

Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti Nizamnamesi, 1910.

4.Gazete ve Dergiler

İleri, 22 Kanun-i evvel 1335 (22 Aralık 1919).

"Tophane Amelesinin Layihası", İştirak, Sene:1 Numara:14, 15 Mayıs 1326, (28 Mayıs 1910).

Agâh, "İşçi Dernekleri Kongresi", *Aydınlık*, (3), 1921.

Amele İstikbal Sandıkları" *Say ve Amel*, Numara: 6, 24 Şubat 1326, (9 Mart 1911).

Hâkimiyet-i Milliye, Numara: 497, 3 Mayıs 1922.

Osman Macit, "Çocukların Ameleliği", *Say ve Amel*, Numara: 4, 20 Kanunisanı 1326 (2 Şubat 1911).

Rıza Bey, "Tophane Amelesi Hakkında Alemdar Gazetesinin Makalesine Küçük Bir Cevap", *Beşeriyet*, No: 2, 1 Teşrin-i evvel 1911.

La Turquie, 19 Nisan 1876.

5. Tezler

- Erdal, Serkan, *Mütareke Yıllarında (1918-1922) İstanbul'da Kurulan Sosyalist ve Komünist Partiler ve Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2006.
- Kala, Eyüp Sabri, *Çalışanların Tasnifi, İşgücünün Temini, İş Güvencesi ve İşgücünün Eğitimi Açısından Osmanlı Sanayi Sektöründe İstihdam (1830 – 1920)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.
- Zengin, Ersoy, *Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.

6. Kitap ve Makaleler

- A. Cerrahoğlu, *Türkiyede Sosyalizm (1848-1925)*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1968.
- Akbulut, Erden - Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 1. Cilt 1919-1923, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2012.
- Akbulut, Erden - Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 1919-1926 2. Cilt 1924-1926, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2013.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Erdal, Serkan, "Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015 19 (1): 163-178.
- Aslan, Yavuz, Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
- Gazimihal, Mahmut R., *Türk Askeri Müzikaları Tarihi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *Milli Mücadele Başlarken*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Güzel, Şehmus, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketleri ve Grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Haydaroğlu, İlknur, "II. Abdülhamit'in Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale (II. Kısım)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIX, (30), 1997.
- Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, İsis Yayınları, İstanbul 2003.
- Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Menekşe, Nurettin, *Türkiye'de Komünizm*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967.
- Odabaşı, Arda, "II. Meşrutiyet Döneminde Emekten Yana ve İlimli Sosyalizm Yönelimli Bir Yayın: Say ü Amel", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (20), Aralık 2013.
- P. Kitaygorodski, *"Türkiye'de İşçi Hareketi" Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1979.
- S. Üstüngel, *TKP Doğuşu, Kuruluşu Gelişme Yolları*, Alev Yayınları, İstanbul 2004.
- Sançar, Necdet, "Türkiye'de Kızıl Teşekküller-I" *Mücadele*, Ekim 1964.
- Sayılgan, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2009.
- Sencer, Oya, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969.

- Serçe, Erkan, "Mitostan Gerçeęe: Ameleperver Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, Sayı 14, Cilt 3, 1995.
- Seyahatname-i Londra; Tanzimat Bürokratının Modern Sanayi Toplumuna Bakışı*, (Fikret Turan, Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.
- Sülker, Kemal, *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2004.
- Şişmanov, Dimitir, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi (1908-1965)*, Belge Yayınlar, İstanbul 1978.
- Toprak, Zafer, "İstanbul'da Amele Bayramları-I; Cumhuriyet Öncesi", *Tarih ve Toplum*, 41, Mayıs 1987.
- Toprak, Zafer, "İstanbul'da Amele Bayramları-II; Cumhuriyetin İlk Yılları", *Tarih ve Toplum*, 43, Temmuz 1987.
- Toprak, Zafer, İttihat Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de *Devletçilik*, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- Tör, Vedat Nedim, *Yıllar Böyle Geçti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Varlık, Bülent, *Ali Tunalı Vatana Hizmette 70 Yıl*, İstanbul, 2005, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- Yıldırım, Kadir, *Osmanlı'da İşçiler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Ziya Şakir, *Mahmud Şevket Paşa*, Serkan Erdal (Haz.) Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011.
- Zengin, Ersoy, "Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumu Olarak Tophane-i Amire Sanayi Alayları ve Mektebi", Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitabı, Edt. Selami Kılıç-Ahmet Safa Yıldırım, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2016, s. 491-514.